

ทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง "การสื่อสารและเครือข่ายของกลุ่มเพื่อน อ." ผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎี และแนวคิดที่เกี่ยวข้อง 3 เรื่องมาเป็นกรอบในการวิจัยโดยนำเสนอตามลำดับดังนี้

- แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเคลื่อนไหวของสมาชิกในสังคมและขบวนการทางสังคม
- ทฤษฎีสัญญาวิทยาและแนวคิดเกี่ยวกับเอกลักษณ์
- แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางการสื่อสาร

ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเคลื่อนไหวของสังคม หรือแนวคิด/ ทฤษฎีเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมนับได้ว่ามีแนวคิดที่คล้ายกันหลายประการซึ่งถ้าหากจะกล่าววาทัง 2 แนวคิดนี้แท้จริงแล้วก็คือกรอบแนวคิดเดียวกันเพียงแต่ได้มีการใช้คำเรียกกระบวนการหรือขบวนการที่เกิดขึ้นตลอดจนกิจกรรมหรือยุทธวิธีที่นำมาอธิบายแตกต่างกัน เช่น การให้คำจำกัดความของการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และแนวคิดเรื่ององค์การเคลื่อนไหวทางสังคม ที่ได้มีการนำเอาทฤษฎีมาอธิบายถึงลักษณะของกิจกรรมที่ใช้ ในขณะที่แนวคิด/ ทฤษฎีเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมจะนำคำว่าประเภทของขบวนการทางสังคมมาอธิบายถึงลักษณะของกิจกรรมที่ใช้เป็นต้น

กลุ่มผู้ติดเชื่อเฮดส์ เป็นอีกกลุ่มหนึ่งในสังคมที่ต้องเผชิญกับความไม่เท่าเทียมของสิทธิที่พึงจะได้รับทั้งจากสังคมและรัฐ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนพึงจะได้รับเช่น สิทธิในความเป็นส่วนตัว สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร สิทธิในการทำงาน สิทธิในด้านสวัสดิการและการให้บริการทางสังคม และสิทธิในการรับการรักษาและดูแล เป็นต้น แต่ปรากฏว่าในสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นเท่าที่สังคมได้รับรู้ก็คือ กลุ่มผู้ติดเชื่อเฮดส์เป็นอีกกลุ่มที่มีออกมาเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา แต่สิ่งที่น่าสนใจศึกษาก็คือเพราะเหตุใดที่ทำให้ต้องเป็นไปเช่นนั้นและทำเช่นนั้นเพื่ออะไร เป็นไปได้หรือไม่ว่าเพราะกลุ่มผู้ติดเชื่อเฮดส์เหล่านี้กำลังเผชิญอยู่กับปัญหาเรื่องการถูกละเมิดสิทธิซึ่งทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งนับเป็นแรงขับที่ทำให้ผู้ติดเชื่อมารวมตัวกันและดำเนินการเคลื่อนไหวเพื่อเป็นการแสดงนัยยะอะไรบางอย่างแก่สังคม หรืออาจเพื่อต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งแก่สังคมก็เป็นได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการ

เคลื่อนไหวของสังคม และแนวคิด/ทฤษฎีเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมซึ่งเป็นกรอบที่ผู้วิจัยนำมาใช้เพื่อค้นหาคำตอบว่าอะไรเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้ติดเชื่อเฮดส์เหล่านี้

แนวคิดเรื่องการเคลื่อนไหวทางสังคมและองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม

แนวคิดเรื่องการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement)

การศึกษาการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้น Bert Klandermans 1999 (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542) ให้ความเห็นว่ามักถูกศึกษาแยกจากพฤติกรรมร่วม (Collective Behaviour) รูปแบบอื่น เนื่องจากการเคลื่อนไหวทางสังคมจะมีการพัฒนาโครงสร้างที่คงทนมากกว่าพฤติกรรมร่วมรูปแบบอื่น

คำนิยามของ "การเคลื่อนไหวทางสังคม" มักจะกล่าวถึงเป้าหมายของการเคลื่อนไหวหรือให้นิยามในลักษณะของคุณลักษณะองค์กรของการเคลื่อนไหวนั้น เช่น

Wood and Jackson 1982 (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542) อธิบายกลุ่มการเคลื่อนไหวทางสังคมว่า คือ "กลุ่มที่มีความเห็นแตกต่างจากกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ถือปฏิบัติอยู่ (Unconventional) มีการจัดรูปแบบองค์กรที่หลากหลาย โดยที่องค์กรนั้นพยายามที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน (Radical Change) หรือปกป้องการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนซึ่งก็คือการปฏิรูป (Reform)"

Turner and Killian 1987 (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542) นิยามการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยกล่าวถึงกระบวนการเคลื่อนไหวว่า "การเคลื่อนไหวทางสังคม คือ การปฏิบัติการร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่ง (Collectively Acting) ที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องโดยมีเป้าหมายที่จะส่งเสริมหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลงหนึ่งๆ ในสังคมที่ตนเองอยู่"

องค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Organizations – SMOs) คือ องค์กรที่มีความซับซ้อน มีเป้าหมายอย่างชัดเจนในการเปลี่ยนแปลงสังคมและมีกระบวนการดำเนินการให้องค์กรบรรลุเป้าหมายนั้น (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542)

Klandermans วิจัยนิยามของ McCarthy & Zald ว่า แม้ว่าความเห็นและความเชื่อจะเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเคลื่อนไหวทางสังคม แต่องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการเคลื่อนไหวคือกลุ่มคนและการดำเนินการของกลุ่มต่างหาก Klandermans เสนอว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นชุดของการปฏิสังสรรค์ของบุคคลที่พยายามที่จะส่งเสริม ควบคุมหรือป้องกันการเปลี่ยนแปลงในสังคมและวัฒนธรรม (Cultural Arrangements) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้มีองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการคือ (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542)

1. การเคลื่อนไหวทางสังคมประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีการปฏิสังสรรค์ การปฏิสังสรรค์นี้จะเป็นอย่างหลากหลาย มีทั้งการติดต่อระหว่างตัวแทนของกลุ่มเคลื่อนไหว และตัวแทนของชนชั้นกลางหรือผู้มีอำนาจ อาจมีการติดต่อกับกลุ่มต่างๆ โดยอาจติดต่อรหว่างผู้นำและสมาชิกส่วนนำของกลุ่ม (Rank-and File Members) นอกจากนี้ในกระบวนการเคลื่อนไหว อาจมีการเผชิญหน้ากับตัวแทนกลุ่มที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับการเคลื่อนไหวนั้น การปฏิสังสรรค์นี้สามารถจะเป็นอย่างสงบและร่วมมือกันหรืออาจก่อให้เกิดการขัดแย้งและแตกแยกกันก็ได้
2. การเคลื่อนไหวทางสังคมจะพยายามที่จะส่งเสริม ควบคุมหรือป้องกันการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในตำแหน่งทางสังคมของกลุ่มทางสังคมต่างๆ เช่น ผู้หญิง กลุ่มแรงงาน พวกรักร่วมเพศ หรือผู้อพยพ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมได้แก่ การส่งเสริมค่านิยมเรื่องสุขภาพสันติภาพหรืออิสรภาพในการพูด นอกจากนี้ยังมีการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง เช่น กระบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม การเคลื่อนไหวมักได้รับการ “เติมพลัง” (fueled) จากการตระหนักถึงสิทธิของพลเมืองที่จะถูกคุกคาม

Klandermans มองว่าองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม (SMOs) จะเป็นระบบเปิด (Open Systems) ที่ได้รับทรัพยากร (รวมถึงสมาชิก) จากภายนอก และองค์กรจะจัดสรรทรัพยากรเหล่านั้นไว้สำหรับรองรับเป้าหมายที่หลากหลายให้ทั้งภายในและภายนอกองค์กร โดยโครงสร้างขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมจะปรับเปลี่ยนไปตามการต่อสู้ และพลังขององค์กรเหล่านี้ อาจจะมีโครงสร้างค่อนข้างหลวม เช่น องค์กรต่างๆ ในกระบวนการเคลื่อนไหวทางด้านสตรี ในขณะที่บางองค์กรค่อนข้างมีระบบจัดลำดับขั้นของการสั่งการที่เข้มงวดชัดเจน เช่น กระบวนการเคลื่อนไหวด้านแรงงาน (Labour Union) โครงสร้างขององค์กรทั้ง 2 ลักษณะ สามารถที่จะพบอยู่ได้ในการเคลื่อนไหวเดียวกัน (Diani and Lodi 1988, Rucht in this volume, Wood 1982)

กล่าวคือเป็นไปได้ว่า เราจะพบองค์กรที่มีโครงสร้างแตกต่างกันแต่อยู่ภายในการเคลื่อนไหวเดียวกัน องค์กรเหล่านี้จะเชื่อมโยงกันอย่างหลวมๆ มีเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ (Informal Networks) (อ้างถึงในชูลีร์ตัน เจริญพร: 2542)

จากแนวคิดข้างต้น การศึกษาการเคลื่อนไหวของผู้ติดตามซึ่งเป็นที่มาของแนวคิดแนวร่วมด้านเอเดสของกลุ่มเพื่อน "อ" ครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยจะพิจารณาถึงองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการซึ่ง Klandermans เสนอคือ (1) กลุ่มคนที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหวและการปฏิสังสรรค์ภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มต่างๆ และ (2) เป้าหมายของการเคลื่อนไหว

แนวคิดเรื่ององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Organizations SMOs)

สำหรับการศึกษาขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม (SMOs) มีทฤษฎีที่อธิบายเกี่ยวกับองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมและการเคลื่อนไหวทางสังคม 4 ทฤษฎี โดยให้ความหมายเกี่ยวกับองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมแตกต่างกันคือ (อ้างถึงในชูลีร์ตัน เจริญพร: 2542)

1. Traditional Breakdown Theories

Traditional Breakdown Theories อธิบายว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นเกิดขึ้นจากความไม่พอใจของคนในสังคม เนื่องจากในสังคมมีความเครียดซึ่งจะนำไปสู่สภาวะผิดปกติในจิตใจ เช่น ความรู้สึกแปลกแยก การรับรู้ที่เข้ากันไม่ได้ (Cognitive Dissonance) หรือความรู้สึกสูญเสีย ความรู้สึกด้อยค่า (Relative Deprivation) ของคนในสังคมและเมื่อลักษณะความวุ่นวายทางจิตมาถึงจุดวิกฤติ จึงเกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม

ทฤษฎีนี้ไม่ได้เสนอเรื่องขององค์กรการเคลื่อนไหวอย่างชัดเจน (แต่ไม่ได้ปฏิเสธการเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะขององค์กร) เพียงแต่อธิบายว่าองค์กรเคลื่อนไหวจะกลายเป็นสถาบันใหม่ที่บุคคลที่แปลกแยกจะถือเป็นพวกเดียวกัน ลักษณะของการกลายเป็นสถาบัน (Institutionalization) ขององค์กรเคลื่อนไหวคือองค์กรจะมีสายบัญชาที่มีลำดับชั้นที่ซับซ้อน (Bureaucratization) มีการรวมศูนย์ (Centralization) และการรวบอำนาจ (Oligarchization) หากองค์กรเคลื่อนไหวมีลักษณะเช่นนี้ก็หมายถึงจุดสิ้นสุดของการเคลื่อนไหว

2. Resource Mobilization Theory

Resource Mobilization Theory ให้มุมมองเกี่ยวกับองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม (SMOs) ที่แตกต่างออกไป (Jenkins 1983) (อ้างถึงในซูลิรัตน์ เจริญพร: 2542) นั่นคืออธิบายว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ได้เกิดขึ้นจากการมีผู้คับข้องใจเพิ่มขึ้น แต่เกิดขึ้นเนื่องจากการที่กลุ่มที่คับข้องใจนั้นมีทรัพยากรเพิ่มขึ้นเมื่อมีทรัพยากรเพิ่มขึ้น ก็สามารถสร้างองค์กรเคลื่อนไหวได้ องค์กรเคลื่อนไหวคือหนทางในการบรรลุเป้าหมาย ซึ่งถ้าปราศจากองค์กรต่างๆ (โดยเฉพาะองค์กรท้องถิ่น) สนับสนุน การเคลื่อนไหวก็ดำรงอยู่ไม่ได้และถ้ากลุ่มต่างๆ (Subordinate group) สามารถก่อตั้งและดำรงองค์กรไว้ได้กลุ่มเหล่านี้ก็จะพัฒนาเป็นพลังที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม และวัฒนธรรมได้ตามต้องการ (Schwartz 1976) (อ้างถึงในซูลิรัตน์ เจริญพร: 2542)

3. The European new social movement Approach

Klandermans เสนอว่าแนวคิดนี้ต่างจาก Resource Mobilization Theory ตรงที่แนวคิดนี้ไม่ได้ศึกษาขององค์กรเคลื่อนไหวในฐานะที่เป็นองค์กรที่เป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหว แต่ศึกษาองค์กรในแง่ที่เป็นเป้าหมายในตัวของมันเอง องค์กรเคลื่อนไหวคือการถักทอสังคมเข้าด้วยกันแล้วสร้างพฤติกรรมทางสังคมที่เป็นอิสระ (Autonomous) สร้างเอกลักษณ์ใหม่ (Cohen 1985) เช่น การเคลื่อนไหวเรื่องผู้หญิง การเคลื่อนไหวสมัยใหม่ต่างจากการเคลื่อนไหวแบบเก่า เช่น การเคลื่อนไหวของกรรมกรภายใต้ความขัดแย้งระหว่างแรงงานและทุน การเคลื่อนไหวแบบใหม่มีลักษณะที่ Cohen เรียกว่า "Identity-oriented paradigm" ในกระบวนการเคลื่อนไหวจะสร้าง/ เสริม/ ปกป้องเอกลักษณ์ และนำไปสู่การสร้างความสามัคคีกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Solidarity) ของผู้เข้าร่วม องค์กรเคลื่อนไหวไม่ใช่เครื่องมือที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม แต่องค์กรเคลื่อนไหวเองนั้นคือการเปลี่ยนแปลงสังคม (อ้างถึงในซูลิรัตน์ เจริญพร: 2542)

4. Constructionist Approaches

Klandermans ได้แย้งทฤษฎี Traditional Breakdown และทฤษฎี Resource Mobilization ว่าทฤษฎีทั้ง 2 เชื่อมโยงเงื่อนไขของการเคลื่อนไหวกับพฤติกรรมมนุษย์โดยละเอียดประเด็นแวดล้อมหลายประเด็นที่สำคัญคือ เรื่องของการตีความ มุมมอง และความเชื่อที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มที่เคลื่อนไหวเพื่อการเปลี่ยนแปลงกับกลุ่มต่อต้านการเคลื่อนไหว ในหลายกรณีการเคลื่อนไหวไม่ได้เกิดจากความคับแค้นใจ

หรือความขุ่นเคืองใจแต่เกิดจากการมองสถานการณ์คนละแง่มุม และมีความเชื่อที่แตกต่างกัน ในกรณีที่มีอำนาจถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่มีความชอบธรรม การปกครองของคนกลุ่มนี้จะถูกตีความว่าเป็นการทำตามกระบวนการทางกฎหมาย แต่ผู้มีอำนาจถูกมองว่าไม่มีความชอบธรรม แล้วพฤติกรรมเดียวกันนั้นอาจถูกตีความว่าเป็นกระบวนการกดขี่

Klandermans วิจัยกรณีทฤษฎี New Social Movement Approach ว่าละเอียดประเด็นเรื่องพฤติกรรมมนุษย์ และความรู้สึกรักนึกคิดของมนุษย์ ทฤษฎีนี้เน้นวิเคราะห์เฉพาะเงื่อนไขภายนอก เช่น การพัฒนาสังคมไปสู่ความทันสมัย ส่งผลกระทบในแง่ลบต่อสังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อม แต่ไม่ได้วิเคราะห์ว่าการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างนี้ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกอย่างไร กระทบกระเทือนอย่างไร

McAdam (1996:2) (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542) วิจัยแนวคิดเรื่องการเคลื่อนไหวทางสังคม 2 แนวคิดดังนี้คือ

1. แนวคิดเรื่องโอกาสทางการเมือง (Political Opportunities) เสนอว่าการเมืองในระดับชาติมีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนด และจำกัดการเคลื่อนไหวทางสังคม McAdam เห็นว่าแนวคิดนี้กว้างเกินไปและไม่สามารถอธิบายกระบวนการเคลื่อนไหวได้ ไม่สามารถอธิบายได้ว่าภายใต้เงื่อนไขและโอกาสทางการเมืองที่เหมือนกัน เหตุใดจึงเกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีความแตกต่างกัน ทั้งในแง่ขององค์กรเคลื่อนไหวและกระบวนการเคลื่อนไหว
2. แนวคิดเรื่องการระดมพลังเพื่อการเคลื่อนไหว (Mobilizing Structures) แนวคิดนี้แบ่งได้เป็น 2 แนวคิดย่อยคือ (2.1) แนวคิดเรื่องการระดมทรัพยากร กล่าวถึงความสำคัญของการมีคนและทรัพยากรอื่นๆ ที่จำเป็นในการเคลื่อนไหว การมีทรัพยากรที่เพียงพอจะทำให้การเคลื่อนไหวประสบความสำเร็จ (2.2) แนวคิดเรื่องการระดมพลังของกลุ่มเคลื่อนไหวในแนวราบ เช่น การรวมพลังของกลุ่มระดับรากหญ้าแต่ละกลุ่ม Charles Tilly (1978 อ้างใน McAdam 1996:4) (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542) เสนอว่าการระดมพลังในแนวราบนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะเป็นตัวชี้ "รูปร่าง-หน้าตา" ขององค์กรเคลื่อนไหวและกระบวนการเคลื่อนไหว McAdam เห็นว่าแนวคิดย่อยทั้ง 2 แนวคิดนี้ เน้นการระดมพลังในระดับที่แตกต่างกัน แต่ทั้ง 2

แนวคิดย่อยมีชื่อเหมือนกัน ตรงที่มุ่งวิเคราะห์เฉพาะการจัดการภายในองค์กร เคลื่อนไหวเท่านั้น

McAdam เสนอทางเลือกที่ 3 คือการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวทางสังคมโดยศึกษา ถึงการให้ความหมาย การตีความ มุมมองของผู้ร่วมการเคลื่อนไหวที่มีต่อสถานการณ์ที่ขัดแย้ง ศึกษาการก่อตัวของ "ความหมายร่วม" (Shared Meaning) ที่ผู้ร่วมเคลื่อนไหวเห็นพ้องกัน McAdam เสนอว่าไม่เฉพาะความเข้มข้นที่คนมี ร่วมกันเท่านั้นที่จะเป็นแรงขับให้คนมารวมตัวกันต่อสู้ แต่การที่คนจะมารวมกันได้ นั้นทุกคนต้องมีความเห็นที่ตรงกันต่อสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง เช่น เห็นพ้องกันว่า ใครเป็นต้นเหตุแห่งความขัดแย้ง และจะแก้ความขัดแย้งอย่างไร เป็นต้น กระบวนการสร้างความหมายร่วมนี้ McAdam เรียกว่า Framing Process กระบวนการนี้เป็นยุทธวิธีในการสร้างองค์กรที่เข้มแข็งและยืนหยัด การทำงานทาง ความคิดกับคนในองค์กรเป็นสิ่งที่สำคัญมาก McAdam เสนอว่ากระบวนการ Framing นี้ประกอบด้วย กิจกรรมที่สำคัญ 4 กิจกรรมคือ

1. วิเคราะห์วัฒนธรรมร่วมของผู้ร่วมเคลื่อนไหว ศึกษาความคิด ทศนคติ ที่ผู้เข้าร่วมมีร่วมกันแล้วนำวัฒนธรรมนั้นมาชูเป็นประเด็นหลักในการรวมคนมาร่วมกันสร้าง "ความหมายร่วม" ความหมายร่วมจะต้องสร้างขึ้นจากความคิดพื้นฐานที่คนมีร่วมกันก่อน
2. วิเคราะห์เปรียบเทียบการเคลื่อนไหวในเรื่องที่คล้ายกัน เพื่อดูว่าการเคลื่อนไหวที่ผ่านมามีข้อเด่นและข้อด้อยอย่างไร และนำบทเรียนนั้นมาใช้ในการจัดรูปแบบของการเคลื่อนไหวต่อไป
3. วิเคราะห์คู่ขัดแย้ง ในหลายกรณีคู่ขัดแย้งของการเคลื่อนไหวของประชาชน คือรัฐจะต้องวิเคราะห์องค์กร การดำเนินการ ทำที่ และกลุ่มพันธมิตรของ คู่ขัดแย้ง เพื่อให้สามารถประเมินสถานการณ์ได้
4. วิเคราะห์บทบาทของสื่อมวลชน ในการนำเสนอเรื่องราวความเคลื่อนไหวให้สาธารณชน หากสื่อมวลชนมีข้อมูลที่เป็นผลดีกับกระบวนการเคลื่อนไหว

และถ่ายทอดข้อมูลไปสู่สาธารณชน การเคลื่อนไหวนั้นอาจได้รับการสนับสนุนจากสาธารณชนหรืออย่างน้อยก็ไม่ถูกต่อต้าน

ส่วนประเด็นศึกษาขององค์กรเคลื่อนไหว Klandermans (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542) เสนอการวิเคราะห์ใน 4 ประเด็นคือ

1. หน้าที่ของผู้นำและกระบวนการตัดสินใจภายในองค์กรเคลื่อนไหว

ในการเคลื่อนไหว ผู้นำจะเป็นส่วนหลักในการจัดการองค์กรการเคลื่อนไหวนั้นโดยจะเป็นผู้ที่รวบรวมอำนาจการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร แต่เนื่องจากองค์กรการเคลื่อนไหวนั้นเป็นการเข้าร่วมหรือรวมกลุ่มแบบอาสาสมัคร ดังนั้นผู้นำและผู้มีอำนาจในองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นจึงไม่มีความแน่นอน แต่ถ้ามีกรณีที่สมาชิกคนใดไม่เห็นด้วยกับผู้นำ สมาชิกคนนั้นควรจะต้องออกจากองค์กรไม่ใช่จะมาประณามหรือวิพากษ์ผู้นำ ความชอบธรรมของผู้นำในการเคลื่อนไหวเป็นประเด็นที่ไม่ได้ถูกตั้งคำถาม เนื่องจากสมาชิกถือว่า (หรือเชื่อเอาว่า) ผู้นำของเขาจะเอาใจใส่ ดูแลองค์กร และทราบเท่าที่พวกเขาารู้ว่าผู้นำนั้นทำได้ดีที่สุด พวกเขาไม่สนใจกับการตัดสินใจของผู้นำ ดังนั้นในองค์กรแบบอาสาสมัครความเป็นประชาธิปไตยจึงไม่ใช่ประเด็นที่สมาชิกสนใจเท่ากับการบรรลุเป้าหมายขององค์กร จึงดูเหมือนว่าองค์กรเคลื่อนไหวจำนวนมากมักจะมีความเป็นเผด็จการ

2. การเลือกยุทธวิธีในการเคลื่อนไหว

Turner (วรรณิ พฤตนิถาวร 2530: 12-13) (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542) เป็นผู้หนึ่งที่มีความสนใจเกี่ยวกับการกระทำเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีทางที่ขบวนการต้องการ เขาได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมจะทำการต่อสังคมใหญ่อย่างไรในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ขบวนการต้องการ

Turner เห็นว่าความสามารถในการกระทำที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมายก็คือ รูปแบบการใช้อำนาจซึ่งมีระดับมากน้อยต่างกันในการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยที่เขาเห็นว่าอำนาจในการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นความสามารถในการเปลี่ยนแปลงให้ได้มาซึ่งสิ่งที่พึงปรารถนา รูปแบบของการใช้อำนาจก็คือยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวทางสังคมซึ่ง Turner เห็นว่ามีอยู่ 3 แบบคือ ยุทธวิธีแบบต่อรอง (Bargaining) ยุทธวิธีแบบชักจูง

(Persuasion) และยุทธวิธีแบบใช้กำลัง (Coercion) ทั้ง 3 ยุทธวิธีมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงความเชื่อและหรือการกระทำของกลุ่มเป้าหมายให้คล้อยตามเห็นด้วย หรือยอมตามเป้าหมายที่การเคลื่อนไหวทางสังคมต้องการ Turner (1970: 148-149) (อ้างถึงในซูสลิรัตน์ เจริญพร: 2542) กล่าวว่ายุทธวิธีแบบชักจูง เป็นการควบคุมและจัดการโดยผ่านสัญลักษณ์ ปรากฏการณ์ให้รางวัลหรือการลงโทษ ภายใต้การควบคุมของการเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นวิถีทางขั้นพื้นฐานของการกระทำที่สอดคล้องกับค่านิยมของกลุ่มเป้าหมาย รวมถึงการชี้แนะให้เห็นถึงการได้รับรางวัลและการลงโทษว่าจะเกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายหากไม่กระทำตาม ในขณะที่ยุทธวิธีแบบตอรองนำมาใช้เพื่อควบคุมคุณค่าบางประการ ของการแลกเปลี่ยนที่กลุ่มเป้าหมายต้องการ และกลุ่มเป้าหมายดังกล่าวสามารถให้บางสิ่งบางอย่างกลับคืนมาได้ ยุทธวิธีแบบตอรองนั้น Turner ได้ยกตัวอย่างว่าเป็นยุทธวิธีที่องค์กรเคลื่อนไหวเสนอให้คะแนนเสียงของเหล่าพรรคพวกที่เป็นผู้สนับสนุนต่อกลุ่มให้แก่พรรคการเมือง หรือผู้แข่งขันที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย โดยหวังที่จะได้รับการสนับสนุนในการเคลื่อนไหวหรือเป็นรูปแบบขององค์กรเคลื่อนไหวแต่ละองค์กรประสานกัน (Coalition) ในอันที่จะแลกเปลี่ยนการสนับสนุนซึ่งกันและกัน ในเป้าหมายของการเคลื่อนไหวที่แต่ละองค์กรมีอยู่ ยุทธวิธีสุดท้ายคือยุทธวิธีแบบใช้กำลัง เป็นการควบคุมสถานการณ์ของกลุ่มเป้าหมายเพื่อที่จะโน้มน้าววิถีทางของการกระทำเพื่อไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ โดยมีการพิจารณาถึงต้นทุนและการลงโทษด้วย เป็นการใช้กำลังคุกคามเพื่อแสดงให้เห็นว่ากลุ่มเป้าหมายจะได้รับอันตรายถ้าไม่ยอมกระทำตาม เขาได้ยกตัวอย่างยุทธวิธีแบบใช้กำลังคือ การทำให้เกิดความแตกแยกภายในกลุ่มเป้าหมาย การทำให้กลุ่มเป้าหมายอ่อนกำลังลง จนกระทั่งถึงวิธีการทำร้ายและฆาตกรรม เป็นต้น

3. ระบบเครือข่ายระหว่างองค์กร (Interorganizational Networks)

ในสนามขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม จะมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับองค์กรและสถาบัน (Institutions) อื่นๆ 2 ลักษณะด้วยกันคือส่วนที่สนับสนุนองค์กรเคลื่อนไหว และอีกส่วนคือองค์กรและสถาบันที่ต่อต้านองค์กรเคลื่อนไหวนั้น (รวมทั้งผู้มีอำนาจที่คัดค้านและองค์กรฝ่ายตรงข้าม) ทั้ง 2 ส่วนนี้อาจถูกเรียกว่าเป็นพันธมิตรขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมหรือระบบที่ขัดแย้ง โดยที่ในส่วนพันธมิตรขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมจะเกิดขึ้นเพื่อที่จะสนับสนุนองค์กรเคลื่อนไหวในการจัดทรัพยากร และสร้างโอกาสทางการเมือง ส่วนระบบขัดแย้งจะเพิกเฉยในการจัดทรัพยากรหรือโอกาสที่จะให้กับองค์กรเคลื่อนไหว

ภายในระบบขัดแย้ง ความสัมพันธ์แบบต่อรองจะพัฒนาขึ้นในไม่ช้าหรือความสัมพันธ์นี้จะเกิดขึ้นระหว่างตัวแทนขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมและผู้มีอำนาจ ส่วนในระบบพันธมิตร จะมีความสัมพันธ์เกิดขึ้นเชื่อมโยงระหว่างองค์กรเคลื่อนไหวทางสังคม กับระบบทางการเมือง หรือกับผู้มีอำนาจและกลุ่มทางการเมือง

4. ประสิทธิภาพขององค์กร (Organizational Effectiveness)

สำหรับประสิทธิผลขององค์กร จะเกี่ยวข้องโดยตรงกับผลของการปฏิสังสรรค์ขององค์กร กับสิ่งแวดล้อมขององค์กร เช่น ผลในการรวบรวม และการใช้ทรัพยากรเพื่อที่จะผลิตผลกระทบที่ต้องการกับสิ่งแวดล้อม แต่อย่างไรก็ตามความสำเร็จของการเคลื่อนไหวนั้นมีหลายมิติ ขึ้นอยู่กับผู้ตัดสิน ซึ่งนอกจากการได้รับตามเป้าหมายขององค์กรการเคลื่อนไหวอาจจะสามารถประสบผลในหนทางที่แตกต่างกันไป เช่น การเพิ่มขึ้นของการรับรู้ทางด้านสังคมและการเมือง การจัดระเบียบวาระการประชุมทางการเมือง และความค่อยเป็นค่อยไปของการสอดคล้องกันทางสังคม อย่างไรก็ตามมีตัวชี้วัดความสำเร็จที่เพิ่มขึ้นของกิจกรรมขององค์กรเคลื่อนไหวทางสังคมคือ พวกเขาสามารถจัดหาทรัพยากรได้สำหรับอนาคต ความสามารถในการสร้างความเห็นร่วม (Consensus) ของผู้เคลื่อนไหวเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่ความสำเร็จ

จากการประมวลทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ได้อภิปรายข้างต้นนั้น พบว่า แนวคิดของ Klandermans เรื่อง The European New Social Movement Approaches และแนวคิดของ McAdam เรื่อง Framing Process สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาการเคลื่อนไหวของแนวร่วมด้านเอดส์กลุ่มเพื่อน "อ" กล่าวคือการศึกษาการเคลื่อนไหวของกลุ่มต้องคำนึงถึงประเด็นต่างๆ ดังนี้

- วัฒนธรรมของผู้ร่วมเคลื่อนไหวความรู้สึกนึกคิดที่สมาชิกมีส่วนร่วมกัน (McAdam 1996: 19)
- การจัดโครงสร้างของกลุ่มแนวร่วม ผู้นำ และกลุ่มสมาชิกที่เป็นแกนนำ (Klandermans 1989: 12)
- พันธมิตรของกลุ่มเคลื่อนไหวและเครือข่ายของกลุ่มเคลื่อนไหว (Klandermans 1989: 13) พันธมิตรในที่นี้หมายถึงกลุ่มประชาชนทั่วไปที่มีความสนใจด้านเอดส์ และกลุ่มผู้ติดเชื้อระดับรากหญ้าและเจ้าหน้าที่สาธารณสุขด้วย

จากแนวคิดข้างต้นอาจกล่าวได้ว่า หัวใจของการขับเคลื่อนทางสังคม คือ การพยายามจุดประเด็นขึ้นในสังคมให้เกิดการอภิปรายถกเถียงประเด็นดังกล่าว ซึ่งอาจเป็นไปในทางการเมืองหรือทางสังคม และพยายามผลักดันประเด็นนั้นโดยผ่านช่องทางทั้งที่เป็นสื่อมวลชน และสื่อบุคคล เพื่อสร้างกลุ่มพันธมิตรที่มีความคิดเห็นเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าหลักสำคัญของการขับเคลื่อนทางสังคม เพื่อนำไปสู่การหาทางออกร่วมกันซึ่งเป็นการต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคมสิ่งแรกเริ่มนั่นก็คือ การจุดประเด็นเรื่องราวที่ต้องการให้เป็นที่สนใจขึ้นในสังคมให้ได้เสียก่อน

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับขบวนการทางสังคม

ความหมายของขบวนการทางสังคม

Turner และ Killian (1957:70) (อ้างถึงในชิตาพร กันหลง: 2543) ให้ความหมายของขบวนการทางสังคมไว้ว่า ขบวนการทางสังคมเป็นการกระทำซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงการสนับสนุนหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลงในสังคมหรือกลุ่มซึ่งเขาเป็นสมาชิกอยู่

Broom และ Selznick (1971: 298) (อ้างถึงในชิตาพร กันหลง: 2543) พูดถึงขบวนการทางสังคมว่าเป็นสถานการณ์ที่มีการเคลื่อนไหวทางสังคมและมีการเคลื่อนไหวไม่คงที่ เกิดจากการมุ่งหวังของกลุ่มบุคคลไม่ได้รับการตอบสนองก็จะมีการต่อต้านและอาจนำไปสู่ความรุนแรงภายในสังคม

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2532) ได้ให้นิยามความหมายของขบวนการสังคมวิทยาไว้ว่า เป็นการกระทำที่มีความต่อเนื่องในขีดขั้นหนึ่งของกลุ่มมีจุดหมายค่อนข้างแน่นอน ร่วมกันดำเนินการตามกำหนดการที่วางไว้ และมุ่งไปสู่การเปลี่ยนแปลงแบบอย่างของสถาบันสังคมที่เป็นอยู่

ลักษณะของขบวนการทางสังคม

ลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมตามที่ Broom และ Selznick (1971: 254-255) (อ้างถึงในชิตาพร กันหลง: 2543) ได้สรุปไว้มีดังต่อไปนี้

- มีทัศนคติและอุดมการณ์ที่แน่นอนต่างหากของตนเอง อุดมการณ์ของขบวนการให้แนวทางและความเชื่อมั่นในความถูกต้องของตนเอง ขบวนการทางสังคมจะย้ำเรื่องความสำคัญของอุดมการณ์เป็นพิเศษ
- ความรู้สึกเชื่อมั่นในความเข้มแข็งพร้อมเพรียงกันและเชื่อมั่นในอุดมการณ์ โดยปกติแล้วการที่จะเป็นสมาชิกของขบวนการทางสังคมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นมีความเชื่อมั่นและศรัทธาจริงจะอุทิศตนเข้าร่วมกับขบวนการ เมื่อเข้าร่วมแล้วก็จะปฏิบัติตามอย่างจริงจังและเต็มไปด้วยอุดมการณ์อันสูงส่ง อุดมการณ์เป็นส่วนสำคัญยิ่งในระยะเวลาเริ่มแรกและมีบทบาทในขบวนการทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นทางการเมืองหรือทางศาสนา
- มีแนวนโยบายมุ่งมั่นที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งคำว่า "ขบวนการ" จะชี้ให้เห็นถึงลักษณะอันนี้ ซึ่งมักจะนำไปสู่การใช้วิธีการเรียกร้องความสนใจที่ผิดปกติไปจากธรรมดา เช่นการชุมนุมเรียกร้องต่างๆ ตามที่สาธารณะหรือการขายหนังสือโฆษณาชวนเชื่อ ขบวนการเล็กๆ บางครั้งสามารถแยกความสนใจได้อย่างกว้างขวางด้วยการใช้การกระทำที่ตื่นเต้นโลดโผนโดยเฉพาะถ้ามีการกระทำรุนแรงด้วย พิจารณาในแง่หนึ่งการย้ายการกระทำแสดงให้เห็นปัญหาของการรักษาความสนใจ ความเข้มแข็งพร้อมเพรียงกัน ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องให้สมาชิกมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่สนใจทำอยู่เสมอ เพื่อไม่ให้ไปสนใจและเกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น

ประเภทของขบวนการทางสังคม

Gary B. Rush และ Denisoff R. Serge (1971: 325-360) (อ้างถึงในชิตาพร กันหลง: 2543) ได้แบ่งขบวนการทางสังคมออกเป็น 5 ประเภทคือ

- Migratory Movement เป็นขบวนการที่เกิดขึ้นจากการไม่พอใจสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ผสมกับการหางานทำยาก นำไปสู่ขบวนการอพยพที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกันในการไม่พอใจในสังคม มีเป้าหมายและความหวังในอนาคตร่วมกันและมีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง เกิดการตัดสินใจร่วมกันว่าควรจะมีการย้ายไปสู่ถิ่นที่อยู่ใหม่โดยไม่มีข้อแม้ว่าจะเป็นการย้ายแบบกลุ่มใหญ่ หรือครอบครัว หรือปัจเจกชน

- Expressive Movement เป็นขบวนการที่ประชาชนถูกจำกัดในสิทธิต่างๆ จากระบบสังคมทำให้เขามีความรู้สึกว่าขาดพลังในการเปลี่ยนแปลง จะมีการตอบโต้โดยผ่านกิจกรรมบางอย่าง
- Utopian Movement เป็นขบวนการที่มุ่งเป้าหมายการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ระบบที่เป็นอุดมคติตามที่กลุ่มได้วางเป้าหมายเอาไว้ ซึ่งเป็นความพยายามสร้างสังคมแบบอุดมคติขึ้นในชุมชนเล็กๆ และขยายออกไปสู่สังคมภายนอก
- Reform Movement ขบวนการปฏิรูป เป็นความพยายามปฏิรูปสังคมที่ไม่ดีในบางส่วน จะพบได้ยากในสังคมเผด็จการแต่จะพบเฉพาะในสังคมประชาธิปไตยซึ่งประชาชนจะมีเสรีภาพในการวิจารณ์สถาบันต่างๆ และอาจมีการเปลี่ยนแปลงบางส่วนที่คนส่วนใหญ่ต้องการเช่น การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพของสตรี ความเสมอภาคของผิว การปฏิรูปสิ่งแวดล้อม เป็นต้น
- Revolutionary Movement ขบวนการปฏิวัติ การปฏิวัติเกิดขึ้นแบบทันทีทันใดและโดยทั่วไปจะรุนแรง และจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างสมบูรณ์ในระบบสังคม

นอกจากนี้ Herbert Blumer (1995) (อ้างถึงในชิตาพร กั้นหลง: 2543) ได้วางแนวการศึกษาขบวนการทางสังคมไว้ 3 ข้อ ดังต่อไปนี้

- ขบวนการทางสังคมทั่วไป (General Social Movement) เป็นขบวนการที่เกิดขึ้นโดยการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคม การเปลี่ยนแปลงนั้นจะค่อยเป็นค่อยไปและกระจายออกไปจะโดยการได้รับอิทธิพลจากสิ่งภายนอก อันเป็นสิ่งแวดล้อม หรือเป็นการปรับเพื่อความเหมาะสมแก่สภาพความเป็นอยู่ก็ตามถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสมหรือเพื่อความอยู่รอดในสังคมก็ได้
- ขบวนการทางสังคมเฉพาะกิจ (Specific Social Movement) เป็นขบวนการที่เกิดขึ้นเพื่อกิจการใดกิจการหนึ่งโดยเฉพาะเป็นขบวนการหนึ่งซึ่งมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่ตั้งไว้เป็นอย่างดีที่จะให้บรรลุถึง

- ขบวนการแสดงออก (Expressive Movement) เป็นขบวนการที่มีลักษณะอันไม่พึงประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงสถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับระเบียบทางสังคมหรือลักษณะที่เป็นวัตถุประสงค์ของมัน ซึ่งขบวนการนี้พยายามให้เกิดการรวมหมู่ชนเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมาย

องค์ประกอบของการเกิดขบวนการทางสังคม

องค์กรที่สร้างสภาวะการณ์ก่อนเกิดขบวนการทางสังคม มีดังต่อไปนี้ (Brom and Seiznick, 1971: 255) (อ้างถึงในชิตาพร กันหลง: 2543)

- ความไม่พอใจสภาพสังคม (Social Discontent) ซึ่งอาจจะเกิดจากความคับแค้นใจ หรือความไม่ยุติธรรม ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม
- โครงสร้างทางสังคมที่จำกัดสิทธิเสรีภาพ ตลอดจนการเคลื่อนไหวของประชาชน (Structural Blockage) สร้างความคับแค้นใจ ไม่พอใจผู้ปกครองประเทศของประชาชน
- ความรู้สึกได้ต่อกันของประชาชน (Contact) เป็นไปในลักษณะที่เหมือนกัน ทำให้เกิดการระบอบทางอารมณ์ หรือการโต้แย้งกันเพื่อหามติในการกระทำ
- ความเชื่อมั่นในความสำเร็จและมีโอกาส (Efficacy) ที่จะได้แสดงออกถึงอารมณ์ที่กดดันหรือตึงเครียด
- มีอุดมการณ์ (Ideology) ใหม่เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนที่ได้รับความกดดันจากสังคมว่าควรจะทำกรอย่างใดอย่างหนึ่งตามอุดมการณ์ที่ตั้งเอาไว้

นอกจากนี้ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่หนึ่งถึงที่มาและความสำคัญของปัญหา จะเห็นได้ว่ากลุ่มเพื่อน "อ" มีสิ่งหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ตัวแทนของกลุ่ม นั่นก็คือสีและตัวอักษรย่อ "อ" ทั้งๆ ที่ตามความเป็นจริงโดยทั่วไป ตัวอักษรย่อ "อ" แทบจะไม่มีคามหมายอะไรเลยถ้าอยู่โดดๆ จนกระทั่งเมื่อมีการนำไปผสมกับตัวอักษรอื่นจนเกิดเป็นคำต่างๆ "อ" จึงจะมีส่วนร่วมในการกำหนดความหมายของคำเหล่านั้น แต่เมื่อนำ "อ" มาใช้กับบริบทของกลุ่มแนวร่วมด้านเอดส์ เพื่อน "อ"

ตัวอักษรย่อ “อ” กลับมีความหมายโดดเด่นขึ้นมาในอีกลักษณะหนึ่งซึ่งถูกสร้างหรือถูกกำหนดโดยประชาชนผู้รับสารทั่วไปให้มีความหมายที่มากกว่าตัวอักษร “อ” หรือมากกว่าส่วนหนึ่งของความสำเร็จในการกำหนดความหมายให้คำแต่ละคำ

ทฤษฎีสัญญาวิทยา (Semiology)

สัญญาวิทยาแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Semiology” นั้นสามารถถอดความหมายจากรากศัพท์เดิมได้ว่าเป็น “ศาสตร์แห่งสัญญา” (Science of Sign) ซึ่งอาจอธิบายในเบื้องต้นนี้ได้ก่อนว่าทฤษฎีสัญญาวิทยาก็คงจะมีลักษณะเหมือนทฤษฎีต่างๆ ไป ที่พยายามให้คำอธิบายต่อสิ่งที่เรียกว่า “สัญญา” โดยสัญญา (Sign) หมายถึงสิ่งที่ถูกสร้างเพื่อให้มีความหมาย (Meaning) แทนของจริง (Objective) ในตัวบท (Text) และบริบทหนึ่งๆ (Context) (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

ประวัติความเป็นมาของทฤษฎี

มีนักวิชาการ 2 ท่าน ที่สมควรจะได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้บุกเบิกวางรากฐานของทฤษฎีสัญญาวิทยา ท่านแรกคือ Ferdinand de Saussure นักภาษาศาสตร์ชาวสวิส และ Charles Peirce นักปรัชญาสังคมชาวอเมริกัน (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

De Saussure เป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาศาสตร์ ไม่ได้เขียนงานเอาไว้ในขณะที่มีชีวิตแต่หลังจากมรณกรรมไปแล้วลูกศิษย์ของท่านได้รวบรวมคำบรรยายของท่านมาตีพิมพ์รวมเล่ม และถึงแม้ De Saussure จะทำงานด้านภาษาศาสตร์เช่นเดียวกับนักภาษาศาสตร์คนอื่นๆ คือศึกษา “ภาษา” ในฐานะระบบสัญญะอย่างหนึ่ง แต่จุดที่ทำให้ท่านแตกต่างจากนักภาษาศาสตร์ในขณะนั้นก็คือ De Saussure ได้ขยายวัตถุดิบในการศึกษาออกไปให้กว้างขวางกว่า “ภาษา” เขาได้เสนอว่ายังมีระบบสัญญะรูปแบบอื่นๆ ที่สามารถจะแสดงความหมายและความคิดของผู้ส่งสารได้ ไม่ว่าจะเป็นภาษาใบ้ พิธีกรรม สัญญาอาหาร อาหาร อากาเร็บป่วย ฯลฯ กล่าวอย่างง่ายที่สุดก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถจะเป็นสัญญะได้หากถูกนำมาใช้แสดงความหมายได้ De Saussure ได้ให้นิยามของวิชาใหม่ที่เรียกว่า Semiology ว่าเป็นศาสตร์ที่ศึกษาวิถีชีวิตของสัญญะที่อยู่ในบริบทหนึ่งๆ (life of sign) (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

C Peirce กล่าวว่าเนื่องจากสัญญาณ (sign) หนึ่งๆ จะมีองค์ประกอบ 2 ส่วนคือส่วนที่เป็นตัวหมาย (Signifier) และตัวหมายถึง (Signified) เช่นเมื่อเรายกมือขึ้นพนมระหว่างอก (Signifier) ก็มีความหมายถึงการแสดงความเคารพ (Signified) และจากองค์ประกอบนี้ Peirce ได้นำเอาระยะห่างระหว่าง Signifier และ Signified มาจัดประเภทของ Sign ได้เป็น 3 ประเภทคือ Icon, Index และ Symbol (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

ตารางแสดงประเภทของสัญญาณตามทัศนะของ C Peirce (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

ประเภทสัญญาณ/ พิจารณา	เกณฑ์	Icon	Index	Symbol
ความสัมพันธ์		มีความคล้ายคลึง	มีความเชื่อมโยงแบบเหตุผล	ความเชื่อมโยงเกิดจากข้อตกลง
ตัวอย่าง		ภาพถ่าย, อนุสาวรีย์	ควันไฟ, อาการของโรค	คำ ตัวเลข ชาวเลข
กระบวนการถอดความหมาย		มองเห็นได้	ต้องคิดหาเหตุผล	ต้องเรียนรู้

การเข้าใจธรรมชาติของสัญญาณแต่ละชนิด จะทำให้เราเลือกใช้สัญญาณแต่ละอย่างให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ตัวอย่างเช่น แต่ก่อนภาพโฆษณาบ้านจัดสรรในหน้าหนังสือพิมพ์เมื่อต้องการจะบรรยายว่ามีบริการอะไรจัดไว้ให้บ้าง ก็จะใช้สัญญาณที่เป็น Icon คือภาพถ่ายบริการทั้งหมด เช่น สระว่ายน้ำ สวนสาธารณะ ฯลฯ ซึ่งทำให้กินพื้นที่เป็นอย่างมาก ในขั้นต่อมานักออกแบบโฆษณาจึงได้เริ่มใช้สัญญาณแบบ Index หรือ Symbol เข้าแทนที่ เช่น ใช้รูปผู้หญิงแต่งชุดว่ายน้ำแทนสระว่ายน้ำ แต่การที่จะเปลี่ยนการใช้สัญญาณจาก Icon มาเป็น Index หรือ Symbol ได้นั้นต้องมีเงื่อนไขว่า ภายในบริบทสังคมนั้นต้องมีการรับรู้และมโนทัศน์ความรู้เกี่ยวกับบริการต่างๆ ของบ้านจัดสรรในระดับหนึ่งมาแล้วจึงจะถอดรหัส Index และ Symbol ได้ (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีสัญญาณวิทยา

แนวคิดสำคัญๆ ของทฤษฎีสัญญาณวิทยาประกอบด้วย (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

- สัญญาณ (Sign)
- ความสัมพันธ์ (Relation)

- ลักษณะส่วนตัว/ส่วนรวมของสัญญะ (Private/Public)
- รหัส (Code)
- วิธีการวิเคราะห์แบบต่างๆ ประกอบด้วย Denotative/Connotative, Synchronic (Paradigmatic/Syntagmatic) (Diachronic), Metaphor/Metonymy ซึ่งในการศึกษาเรื่องการสื่อสารและเครือข่ายของกลุ่มเพื่อน "อ" จะนำกรอบการวิเคราะห์แบบ Denotative/ Connotative มาใช้พิจารณาเท่านั้น

สัญญะ (Sign)

คำนิยามของสัญญะ Peirce (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543) ได้ให้ความหมายที่ง่ายที่สุดและเข้าใจได้ง่ายที่สุดคือ "สัญญะ" คือสิ่งที่มีความหมายมากกว่าตัวของมันเอง (Sign is something which stands to somebody for something in some respect) ดังนั้น ถ้าหากตัวอย่างคำถามที่ว่า แหวนวงหนึ่งเป็นสัญญะหรือเปล่า คำตอบที่ถูกต้องก็คือแหวนวงหนึ่ง อาจจะเป็นหรือไม่เป็นสัญญะก็ได้ กล่าวคือหากสถานภาพของแหวนวงดังกล่าวเป็นเพียงวัตถุชิ้นหนึ่งที่วางขายรวมอยู่กับวัตถุชิ้นอื่นๆ ในตู้ร้านทอง แหวนวงนั้นก็ยังไม่เป็นสัญญะอะไร จนกระทั่งแหวนวงดังกล่าวได้เดินทางเข้าสู่รูปแบบการปฏิบัติการทางสังคมบางประการ (Social Practice) เช่น ถูกนำไปสวมนิ้วของเจ้าสาวในวันแต่งงานและสำหรับตัวเจ้าสาวแล้ว (Subject) แหวนวงนั้นมีใช่เป็นเพียงวัตถุชิ้นหนึ่งหากทว่ามีความหมายแทนความรักความผูกพัน ระหว่างเธอกับชายผู้เป็นเจ้าของ เห็นได้จากแหวนวงเดิมในร้านขายทองที่ยังไม่ได้เป็น "สัญญะ" ได้กลายมาเป็น "สัญญะ" เมื่ออยู่ในนิ้วนางของเจ้าสาวทุกๆ ที่เป็นแหวนวงเดิม หากทว่าแหวนวงนั้นได้เปลี่ยนสถานภาพเชิงสัญลักษณ์ไปเสียแล้ว โดยที่ลักษณะทางกายภาพยังคงเหมือนเดิม จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าเรื่องของ "สัญญะ" ไม่ใช่เป็นเรื่องที่จำกัดอยู่ที่ตัวองค์ประกอบ (Elements/Materials) กล่าวคือ ตัววัตถุนั้นจะเป็นอะไรก็ได้แต่คุณสมบัติที่สำคัญคือความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ (Relation) โดยเฉพาะตัวบุคคล (Subject) กับวัตถุ (Object) เช่นแหวนนั้นมีความหมายมากไปกว่าตัวเองในสายตาของใคร (อย่างไรก็ตามสำหรับการศึกษาในเชิงวิชาการคำว่า "ใคร" นี้ก็มักจะไม่ได้หมายถึงปัจเจกบุคคลหากหมายถึงกลุ่ม/ สังคม/ วัฒนธรรม (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543) หรืออาจกล่าวได้ว่า "แหวนวงนี้" คือตัวหมาย (signifier) ถือว่าเป็นสัญญะแทนความผูกพัน หรือตัวหมายถึง (signified) เมื่ออยู่บนนิ้วนาง

ของเจ้าสาว ซึ่งกระบวนการทั้งหมดนี้เราเรียกว่า “การสร้างความหมาย” (signification) การศึกษาในเชิงสัญวิทยาให้ความสำคัญกับการหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมาย กับตัวหมายถึงเพื่อดูว่าความหมายถูกสร้างขึ้นและถูกถ่ายทอดออกมาอย่างไร

องค์ประกอบของสัญญา

De Saussure ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของสัญญาเอาไว้ว่าเรื่องของสัญญาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 3 ส่วนคือ (1) จะต้องมิลักษณะทางกายภาพ สามารถจับต้องรับรู้ได้ด้วยอวัยวะรับสัมผัส (2) จะต้องมีความหมายถึงบางสิ่งบางอย่างมากไปกว่าตัวของมันเองและ (3) ผู้ใช้สัญญาต้องตระหนักว่ารูปธรรมดังกล่าวนั้นเป็นสัญญา (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

คุณลักษณะที่สำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายและตัวหมายถึงมี 3 ลักษณะดังนี้

- Arbitrary เป็นความสัมพันธ์ที่ถูกสร้างขึ้นอย่างไม่มีกฎเกณฑ์ใดๆ กล่าวคือเป็นไปตามอำเภอใจ
- Unnatural เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่งหมายความว่า จะต้องเรียนรู้เอา
- Unmotivated เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เกิดจากมูลเหตุจูงใจพิเศษใดๆ ของผู้สร้างความหมายและผู้ให้ความหมายกล่าวคือไม่เกี่ยวข้องกับแรงกระตุ้นใจของผู้ใช้สัญญา

ความสำคัญของสัญญา ดังได้กล่าวมาแล้วว่าทฤษฎีสัญญาวิทยานั้นแตกต่างจากภาษาศาสตร์ที่มีมาก่อนหน้านั้น คือขยายขอบเขตของสิ่งที่สามารถจะมีความหมายให้กว้างขวางออกไปจากภาษาเท่านั้น ทุกสิ่งทุกอย่างหากใครเข้ามาอยู่ในแวดวงของการให้ความหมายแล้วจะมีคุณสมบัติเป็นสัญญาได้ทั้งสิ้น ดังนั้นวิธีการวิเคราะห์สัญญาและรหัสจึงขยายขอบเขตและความสำคัญออกไปอย่างกว้างขวางมาก สิ่งที่น่าสนใจศึกษาทุกชนิดเราเรียกว่า “ตัวบท” (Text)

ความสัมพันธ์ (Relations)

แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ถูกนำมาใช้อธิบายเรื่อง “ความหมาย” ในอีกแง่มุมหนึ่งคือข้อเท็จจริงที่ว่าไม่มีอะไรมีความหมายในตัวเอง และไม่ใช้ตัวเนื้อหาที่กำหนดความหมายแต่ทว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นจะมีความหมายต่อเมื่อนำไปสัมพันธ์กับระบบอีกระบบหนึ่งต่างหาก ดังนั้นการกล่าวว่สมศักดิ์มีเงิน 1 ล้านบาทจึงให้ความหมายไม่ได้เลยว่สมศักดิ์รวยหรือจน จนกว่าจะนำเอาสมศักดิ์ไปเทียบกับคนงานในโรงงานหรือเศรษฐีพันล้าน (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

คู่ของความสัมพันธ์ที่ช่วยให้เห็นความหมายได้ชัดเจนที่สุดคือ ความสัมพันธ์กับคู่ที่ตรงกันข้าม (Binary opposition) หากนำ “ขาว” มาเข้าคู่กับ “ดำ” จึงจะอ่านความหมาย “ขาว” ได้ชัดเจนที่สุด นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์อีกรูปแบบหนึ่งที่เป็นสิ่งที่สัญญาวิทยาสนใจวิเคราะห์คือความสัมพันธ์ระหว่าง “ตัวบท” (Text) กับ “บริบท” (Context) กล่าวคือตัวบทหนึ่งๆ จะมีความหมายอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับตัวบริบทด้วย ดังนั้นหากบริบทเปลี่ยนแปลงไปแม้ตัวบทจะเป็นตัวเดิมแต่ความหมายก็อาจจะเปลี่ยนไปได้ดังเช่นตัวอย่างเรื่องแหวนที่กล่าวไว้ข้างต้น

J. Culler (1976 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543) กล่าวสรุปว่าตัววัตถุเองจะยังไม่มี ความหมายอะไรในตัวจนกว่าจะมาอยู่ในบริบททางวัฒนธรรมหนึ่งๆ ที่มีรหัสกำหนดความหมายเอาไว้เช่น แหวน แทนที่จะมีความหมายเป็น “แหวนหมั้น” นั้นจะต้องอยู่ในความสัมพันธ์เฉพาะ ต้องใส่นิ้วที่เป็นนิ้วนางเท่านั้นและต้องเป็นฝ่ายชายให้ฝ่ายหญิง

รหัส (Code/ Rule/ Conventions)

B. Bernstein (1973) ให้ความหมายว่ รหัสเป็นกรอบแห่งความแน่นอนในการจัดวาง โครงสร้างทางสังคมของความหมาย (Frame of Certainty) อันมีตัวอย่างรูปธรรมคล้ายๆ กับ พจนานุกรมกล่าวคือทุกครั้งทีเห็นศัพท์ก็จะมีคำแปลทีแน่นอนอยู่ทุกครั้ง นอกจากนั้น Bernstein ยังได้อธิบายต่อไปว่ ในขณะที่คำๆ หนึ่ง (หรือสัญญาหนึ่งๆ) สามารถมีความหมายได้หลายๆ อย่าง บริบททางสังคมในช่วงเวลาหนึ่งก็จะเป็นตัวกำหนดรหัสว่าลำดับชั้นของความหมายดังกล่าว จะเรียงตัวกันอย่างไร ตัวอย่างเช่นคำว่า “ลงแขก” อาจหมายความถึงกิจกรรมการเกี่ยวข้าวร่วมกัน, การร่วมมือกันทำกิจกรรมหนึ่งๆ, การรวมหัวกันกลุ่มรุมทำร้ายหรือการโทรมหญิง ซึ่งคนในแต่ละกลุ่มจะมีพจนานุกรม (รหัส) ประจำกลุ่มของตัวเอง (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

ในกระบวนการเข้ารหัส (Encoding) และกระบวนการถอดรหัส (Decoding) นั้น เอกลักษณะณ์ประการหนึ่งของนักสัญญาวิทยาก็คือ สมมติฐานที่ว่าผู้ส่งและผู้รับสารนั้นไม่เคยมีและ

ไม่จำเป็นต้องถือรหัสเล่มเดียวกัน (แต่เท่าที่ยังสื่อสารกันได้ก็เพราะมีรหัสที่คล้ายกันแต่ไม่ใช่เล่มเดียวกัน) ดังนั้น U. Eco (1979 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543) จึงกล่าวว่า “การถอดรหัสนั้นไปเป็นกฎของการสื่อสารมิใช่เป็นข้อยกเว้น” เนื่องจากฝ่ายผู้รับเอง ก็มีกรอบอ้างอิง (Reference) ที่นำมาสร้างรหัสต่างๆ มากมาย เพราะฉะนั้นจึงไม่มีการถอดรหัส ที่ผิดพลาด มีเพียงการถอดรหัสที่แตกต่างกันไปจากฝ่ายผู้ส่งเท่านั้น

ประเภทของรหัส (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

- Product Codes เป็นรหัสที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของเครื่องใช้ที่บ่งบอกความหมายที่แตกต่างกันเมื่อเรามองดูจานอาหารที่แต่ละบ้านใช้ใส่อาหารเราก็จะทราบความหมายของบ้านๆ นั้น
- Social Codes เป็นรหัสที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเช่น คนไทยไม่ถือว่าการที่ถูกจะตบหัวหรือตบไหล่เพื่อเป็นการแสดงความรัก แต่รหัสของอเมริกันจะอนุญาตการแสดงความหมายเช่นนั้น
- Cultural Codes เป็นรหัสที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เช่นการยิ้มของคนไทยจะมีรหัสให้กระทำได้ในหลายวาระโอกาส หลายความหมาย ในขณะที่สังคมตะวันตกจะมีรหัสที่มีความหมายน้อยกว่า
- Personal Codes เป็นรหัสที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล เช่น การเป็นนักการเมืองในสังคมอเมริกัน และสังคมไทยจะมีความหมายที่แตกต่างกัน

วิธีการวิเคราะห์สัญลักษณ์ (Semiotic Analysis) (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543)

วิธีการวิเคราะห์สัญลักษณ์หมายถึง การใช้วิธีการวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของสัญลักษณ์ที่ถูกแสดงในบริบทหนึ่งๆ หน้าที่ของวิธีการวิเคราะห์สัญลักษณ์วิทยาก็คือการค้นหาหลักการที่ใช้เป็นพื้นฐานของการให้ความหมาย ไม่ว่าจะสัญลักษณ์นั้นจะอยู่ในบริบทใดก็ตาม

การวิเคราะห์สัญญะจะมุ่งเน้นถึงสัญลักษณ์และสิ่งที่สัญลักษณ์นั้นๆ ให้ความหมาย ในแต่ละสังคมรหัสและสัญลักษณ์จะสื่อความหมายตามบริบทสังคมนั้นๆ ดังนั้นจึงเป็นการยากในการตีความรหัสและสัญลักษณ์ต่างๆ

ซึ่งในความเป็นจริงแล้วสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับการสื่อสารก็คือความหมาย (Meaning) เนื่องจากเป้าหมายของการสื่อสารคือความเข้าใจต่อสารตรงกัน (Common Understanding) ระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร ถ้าทั้งสองฝ่ายมีความเข้าใจในสารตรงกันแล้วการสื่อสารก็เกิดขึ้นได้ ประสิทธิภาพของการสื่อสารจะมีมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับ การที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความเข้าใจในความหมายของสารตรงกันหรือไม่ตรงกันมากน้อยเพียงใด ซึ่งการที่บุคคลสองคนหรือมากกว่านั้นจะมีความเข้าใจในสารได้หรือไม่นั้นย่อมต้องขึ้นอยู่กับ การรับรู้ (Perceive) หรือการตีความหมาย (Interpret) ซึ่งการรับรู้ที่จะทำให้เกิดการตีความหมายของแต่ละคนขึ้นอยู่กับ ประสบการณ์ของแต่ละคนเพราะประสบการณ์เป็นสิ่งที่เรารับรู้ ตีความหมายและจดจำไว้ใช้ ดังนั้นผู้ที่มีประสบการณ์ไม่เหมือนกันก็ย่อมจะมองสิ่งต่างๆ ไปในทิศทางที่แตกต่างกัน

ซึ่งกระบวนการสร้างความหมายหรือวิธีการวิเคราะห์ความหมายนี้ De Saussure (1974 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ: 2543) ได้แยกแยะประเภทและระดับของความหมายที่บรรจุอยู่ในสัญญะออกเป็น 2 ประเภท

1. ความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning) นักวิชาการบางท่านระบุศัพท์เป็นภาษาไทยว่า "ความหมายตรง" เป็นตัวหมายถึง (signified) ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมา ดังที่เรากล่าวไว้ เป็นความหมายที่เข้าใจกันตามตัวอักษร เป็นความหมายที่เข้าใจตรงกัน เป็นส่วนใหญ่และมักเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น ตัวอักษรย่อ "อ" ก็เป็นที่เข้าใจกัน โดยทั่วไปว่าเป็นพยัญชนะตัวหนึ่งในภาษาไทยและ เมื่อนำ "อ" มาผสมรวมกับตัวพยัญชนะอื่นก็จะมี ความหมายเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไป เช่นคำว่า อคติ, องค์กร, องอาจ, อดข้าว เป็นต้น
2. ความหมายโดยนัย (Connotative meaning) นักวิชาการบางท่านระบุคำศัพท์เป็นภาษาไทยว่า "ความหมายแฝง" คำว่า "ความหมายโดยนัย" นั้นเป็นตัวหมายถึงที่ประกอบสร้างอย่างตรงกันข้ามกับตัวหมายถึงโดยอรรถ เช่น ในกรณีของกลุ่มเพื่อน "อ" ความหมายแฝงก็จะเป็นในลักษณะมุมมองของประชาชนที่รับรู้ไว้ คือกลุ่มเคลื่อนไหวด้าน

เอดส์ ที่เมื่อเห็นกลุ่มคนหรือกลุ่มเคลื่อนไหวที่ใส่เสื้อยืดสีเหลืองและมีตัวอักษร “อ” อยู่บนเสื้อก็มักจะนึกรู้ว่าต้องมีอะไรเกิดขึ้นกับเรื่องของเอดส์

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นเกี่ยวกับสัญญาวิทยาพอจะสรุปได้ว่า สัญญาวิทยาเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการกำหนดความหมายให้สิ่งต่างๆ ตามแนวทางที่ผู้กำหนดต้องการจะให้ เป็นโดยต้องอาศัยเวลา ในระยะหนึ่งความหมายนั้นจึงจะเป็นที่เข้าใจในวงกว้าง และภายหลังจากที่ความหมายนั้นเป็นที่เข้าใจในระดับหนึ่งแล้วบุคคลหรือสิ่งของต่างๆ ที่ถูกกำหนดให้มีความหมายตามนั้นก็จะเป็น “ตัวตน (Self) หรือสิ่งที่เป็นตัวแทน (Represent)” ตามความหมายที่มีการกำหนดให้กับสัญลักษณ์หรือสิ่งนั้นๆ ว่ามีความแตกต่างหรือมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวอย่างไร ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับเอกลักษณ์ (Identify) ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับเอกลักษณ์ Identity

เอกลักษณ์คือการตอบคำถามของคำว่า “Who am I” (Fiske, 1991 อ้างถึงในสกลกานต์ อินทร์ไทย: 2539) ในแต่ละบุคคลก็จะมีเอกลักษณ์ได้หลายเอกลักษณ์ กล่าวคือการมองตนเองในแง่มุมต่างๆ ซึ่งอาจมีได้หลายแง่มุม ทั้งนี้เพราะฐานที่เป็นสมาชิกของแต่ละหน่วยหลายๆ หน่วยของสังคมก็จะมีบทบาทที่ต่างกันไป นอกจากในระดับบุคคลแล้วในระดับกลุ่มสังคมก็จะมีลักษณะ “เอกลักษณ์ร่วม” (Collective Identity) ซึ่งหมายถึงกระบวนการสร้างสำนึกร่วมต่างๆ ของสังคมนั้น อันจะทำให้สมาชิกได้ตระหนักถึงลักษณะร่วมของกลุ่ม เป็นการมองตนเองในอีกลักษณะคือการตอบคำถามของคำว่า “Who are we” และเข้าใจว่า “พวกเรา” ต่างจาก “พวกเขา” อย่างไร ซึ่งสำนึกร่วมดังกล่าวสามารถสร้างและปรับเปลี่ยนได้โดยอาศัยเอกลักษณ์ต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นในระบบวัฒนธรรมของกลุ่ม เช่น กลุ่มเพื่อน “อ” ก็คือการใช้ “สีและตัวอักษรย่อ” แทนกลุ่มนั่นเอง

โครงสร้างของเอกลักษณ์เกิดจากการจัดระบบของสังคมโดยกลุ่ม สถาบันต่างๆ ในสังคม เช่นกลุ่มของเพื่อน “อ” ดังนั้นบุคคลหนึ่งๆ จึงต้องปรับเปลี่ยนเอกลักษณ์เมื่อตนเข้าไปเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือสังคมใหม่ นั่นก็คือเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคลและเอกลักษณ์ร่วมของกลุ่มจะต้องปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นการเคลื่อนไหวในนามของกลุ่มเพื่อน “อ” ย่อมแตกต่างจากการเคลื่อนไหวในนามของกลุ่มดาวพิเศษ ดังนั้นสมาชิกของกลุ่มต้องเข้าใจบทบาท หน้าที่ของตนในขณะนั้นๆ ว่าตนอยู่ในสถานภาพใดในขณะที่ยังทำการเคลื่อนไหวอยู่

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ย่อมต้องมีการติดต่อพูดคุยกับบุคคลอื่น ซึ่งกลุ่มแนวร่วมเฉพาะกิจด้านเอดส์เพื่อน อ" ถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งกลุ่มที่นับได้ว่ามีการนำการสื่อสารมาใช้เพื่อประโยชน์ในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มได้อย่างน่าสนใจ และเป็นความจริงข้อหนึ่งที่มีเกิดขึ้นในกลุ่มที่ประกอบด้วยคนหนุ่มมากจากหลากหลายความคิดก็คือปัญหาในเรื่องของการติดต่อพูดคุยกันอย่างไร จึงจะต่อให้เกิดความเข้าใจกัน ทำอย่างไรในการที่จะต้องติดต่อกับคนหนุ่มมากจากหลากหลายสถานที่และทำอย่างไรจึงจะสร้างความเข้าใจให้เกิดคนกับคนทุกหน่วย ทุกกลุ่ม ซึ่งความจำเป็นตรงนี้เองที่ทำให้ "เครือข่ายการสื่อสาร" เป็นสิ่งที่ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังที่คุณอุ้มร ดำริห์เลิศ หนึ่งในกลุ่มผู้นำของทีมคณะทำงานเฉพาะกิจชุมชนบ้านครัวที่ดำเนินการเรียกร้องคัดค้านแผนการก่อสร้างทางด่วนตัดผ่านชุมชน ได้กล่าวถึงความสำคัญของเครือข่ายการสื่อสารไว้ว่า "พวกเราเปรียบเสมือนรถไฟ คณะทำงานฯ เหมือนหัวรถจักร พี่น้องเหมือนโบกี้ ถ้าพี่น้องไม่ทันข้อมูลของเรา เราก็จะถูกทำลายได้ง่าย" (อ้างถึงในชูลีรัตน์ เจริญพร: 2542) และถ้าหากจะพิจารณาตามกรอบของเครือข่ายการสื่อสารจะเห็นได้ว่าการสื่อสารอาจเกิดขึ้นได้ในหลายรูปแบบไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารจากส่วนกลางลงไป หรือการสื่อสารแบบกระจายอำนาจ สิ่งที่น่าสนใจศึกษาก็คือถ้าหากการติดต่อสื่อสารภายในกลุ่มเพื่อน "อ" เป็นการสื่อสารจากส่วนกลางก็จำเป็นต้องมีปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อสมาชิกกลุ่มที่สามารถทำให้สมาชิกเชื่อฟังและทำตามได้ แต่ถ้าหากว่าการสื่อสารภายในกลุ่มเพื่อน "อ" เป็นการสื่อสารแบบกระจายอำนาจนั้นย่อมหมายความว่าสมาชิกภายในกลุ่มเองจะต้องมีการแบ่งหน้าที่กันกระจาย ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ไปยังเพื่อนสมาชิกด้วยกัน แล้วเป็นไปได้หรือไม่ว่าอาจจะยังคงมีสมาชิกบางคนที่ไม่ได้กระจายข่าวสารข้อมูลนั้นๆ ไปยังเพื่อนสมาชิกคนอื่นๆ ซึ่งถ้าหากเป็นดังนั้นแล้ว ทำไมเพื่อน "อ" จึงยังคงรวมตัวกันอยู่ได้

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย การสร้างเครือข่าย

ความหมายของเครือข่าย

ตามปกติเราได้ยินคำว่า "เครือข่าย" มาจากระบบการสื่อสารที่มักจะมีแม่ข่ายเป็นแกนกลาง และมีระบบเส้นสายคมนาคม (เช่นสายโทรศัพท์) แยกออกไปถึงบรรดาลูกข่ายที่อยู่ไกลออกไป แต่เมื่อใดที่ต้องการใช้งานก็สามารถส่งสารได้ตามที่ต้องการ ซึ่งคำว่า "Network" ในภาษาอังกฤษให้ภาพพจน์ที่ชัดเจนคือ "Net" (ตาข่าย) ที่โยงใยถึงกันและพร้อมที่จะ "Work" เมื่อต้องการใช้งาน ดังนั้นความหมายของ "เครือข่าย" จึงหมายถึงรูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม

หรือองค์กรหลายองค์กร ที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง บุคคล กลุ่มหรือองค์กร เหล่านี้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลานานพอสมควรแม้ว่าจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหาที่สามารถติดต่อไปได้ (กาญจนา แก้วเทพ: 2534)

จากความหมายข้างต้น เครือข่ายอาจเป็นการร่วมมือระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กรประเภทเดียวกันหรืออาจเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มบุคคลหรือองค์กรต่างประเภทกัน ในความหมายเช่นนี้เครือข่ายจึงมีได้หลายระดับตั้งแต่การเชื่อมโยงระหว่างบุคคลกับบุคคล ระหว่างบุคคลกับกลุ่ม ระหว่างกลุ่มกับกลุ่มหรือระหว่างเครือข่ายกับเครือข่ายกลายเป็นเครือข่ายย่อยภายใต้เครือข่ายใหญ่ และการดำเนินงานของเครือข่ายอาจเป็นการดำเนินกิจกรรมที่รวมกันเฉพาะกิจ ตามความจำเป็น (Ad Hoc) เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจแล้วเครือข่ายก็เลิกไปและอาจกลับมารวมกันใหม่ได้หากจำเป็นหรืออาจเป็นเครือข่ายที่ดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องไปเรื่อยๆ ก็ได้

องค์ประกอบของเครือข่าย

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common Perception) - สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ถึงเหตุผลการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เช่น มีความเข้าใจในปัญหาและมีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาหารือร่วมกัน มีประสบการณ์ในปัญหาร่วมกัน มีความต้องการ ความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกันเป็นต้น
2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common Vision) - วิสัยทัศน์ร่วม เป็นการมองเห็นภาพของจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้ เข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน และการมีเป้าหมายร่วมกันทำให้กระบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง เกิดเอกภาพ และช่วยลดความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองหรือความคิดเห็นที่แตกต่างกันได้
3. การมีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual Interests/Benefits) - เครือข่ายเกิดจากการที่สมาชิกแต่ละคนต่างก็มีความต้องการของตนเอง และความต้องการเหล่านั้นไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ข้อจำกัดนี้ทำให้เกิดการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากพอให้รวมตัวกันเป็นเครือข่าย

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (All Stakeholders Participation) - การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่ายเป็นกระบวนการที่สำคัญมาก ในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในเครือข่าย (All Stakeholders in Network) เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างแท้จริง
5. การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary Relationship) - องค์ประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่องก็คือการที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็เสริมสร้างซึ่งกันและกัน โดยการนำจุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดด้อยของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายมากกว่าต่างคนต่างอยู่
6. การพึ่งพิงกัน (Interdependence) - เนื่องจากข้อจำกัดของสมาชิกในเครือข่าย ทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายจึงไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยตัวเอง การทำเป้าหมายร่วมกันสำเร็จได้นั้นสมาชิกต่างจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันระหว่างสมาชิกในเครือข่ายเพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน การจะทำให้สมาชิกหรือหุ้นส่วนของเครือข่ายเชื่อมโยงเข้าหากันอย่างเหนียวแน่น จำเป็นต้องทำให้ทุกคนรู้สึกว่าหากเอาใครคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล่มลงได้ ซึ่งการพึ่งพิงกันนี้จะส่งผลทำให้สมาชิกต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ
7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interaction) - หากสมาชิกในเครือข่ายไม่มีปฏิสัมพันธ์กันแล้วก็ไม่ต่างจากการที่ต่างคนต่างอยู่ไม่มีทางที่จะเกิดความร่วมมือกันได้ และไม่เกิดเครือข่ายความร่วมมืออย่างแท้จริง ดังนั้นสมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียนหรือการพบปะ พูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันหรือมีกิจกรรมสัมมนา ร่วมกัน เป็นต้น

การแบ่งประเภทของเครือข่าย

การแบ่งประเภทของเครือข่าย เพื่อประโยชน์ในการจำแนกกลุ่มบุคคลที่มีอยู่ให้สอดคล้องต่อความเข้าใจ เกณฑ์ในการแบ่งประเภทของเครือข่ายขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการใช้งาน (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543)

1. ขนาดของกลุ่ม - ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามขนาดของกลุ่มได้เป็น (1) เครือข่ายรวม (Total Network) และ (2) เครือข่ายย่อย (Subnetwork) โดยที่เครือข่ายรวมเปรียบเสมือนสังคมใหญ่ในภาพรวม ในขณะที่เครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนกลุ่มสังคมย่อยที่อยู่ในสังคมใหญ่
2. พื้นที่ - ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามพื้นที่ได้เป็น (1) เครือข่ายระดับหมู่บ้านในพื้นที่ตำบล (2) เครือข่ายระดับหมู่บ้านข้ามพื้นที่ตำบล (3) เครือข่ายระหว่างตำบลในอำเภอใดอำเภอหนึ่ง (4) เครือข่ายระดับตำบลข้ามพื้นที่อำเภอ (5) เครือข่ายระดับอำเภอในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง (6) เครือข่ายระดับอำเภอข้ามพรมแดนจังหวัด และ (7) เครือข่ายระหว่างจังหวัดในภูมิภาคใดภูมิภาคหนึ่ง
3. ประเด็นที่สนใจร่วม - ประเภทของเครือข่ายขึ้นกับประเด็นที่เครือข่ายนั้นสนใจ ซึ่งอาจแบ่งได้หลากหลาย เครือข่ายหนึ่งเครือข่ายอาจมีประเด็นที่สนใจหลายประเด็นรวมอยู่ก็ได้
4. วิชาชีพของสมาชิกกลุ่ม - ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามระดับวิชาชีพของสมาชิกในเครือข่าย เช่น เครือข่ายนักการเมือง เครือข่ายนักวิชาการ เครือข่ายนักธุรกิจ เครือข่ายสื่อ สารมวลชน เป็นต้น ทั้งนี้อาจนับรวมเครือข่ายผู้นำชุมชนหรือผู้นำกลุ่มเข้ามาด้วย
5. บทบาทของกลุ่ม - ประเภทของเครือข่ายพิจารณาจากบทบาทหลักที่เครือข่ายนั้นดำเนินการอยู่ เช่น เครือข่ายการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ เครือข่ายการศึกษาวิจัย เครือข่ายเพื่อการวิเคราะห์และเสนอแนะนโยบาย เป็นต้น
6. ลักษณะภาคีที่ร่วมในเครือข่าย - ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามลักษณะภาคีในเครือข่าย เกิดได้สองลักษณะคือ (1) เครือข่ายแนวนอน (Horizontal Network) เป็นการสร้างเครือข่ายของกลุ่มบุคคลที่มีลักษณะทางสังคมใกล้เคียงกัน เผชิญปัญหาที่คล้ายคลึงกัน เช่น การรวมกลุ่มระหว่างมูลนิธิกับ NGOs และ (2) เครือข่ายแนวตั้ง (Vertical Network) เป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างภาคีที่แตกต่างกัน เช่น การรวมกลุ่มระหว่างหน่วยงานของรัฐกับองค์กร ชุมชน การรวมตัวระหว่างองค์กรท้องถิ่นกับมูลนิธิของบริษัทธุรกิจ เป็นต้น
7. ระดับความเชื่อมโยง - ประเภทของเครือข่ายที่แบ่งด้วยเกณฑ์นี้ใช้ระดับความเชื่อมโยงระหว่างบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางของเครือข่ายกับภาคีต่างๆ ซึ่งอาจแบ่งออกเป็นเครือข่าย

ที่มีความเชื่อมโยงใกล้ชิดกันในระดับสูง เครือข่ายที่มีความเชื่อมโยงกันในระดับรองลงไป จนถึงเครือข่ายที่มีความเชื่อมโยงกันในระดับห่างออกไป การแบ่งในลักษณะนี้เป็นการประเมินระดับอิทธิพลของบุคคลที่เป็นศูนย์กลางของเครือข่าย ที่จะมีต่อสมาชิกในเครือข่ายนั้น

เครือข่ายสามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้อีกหลากหลายตามแต่เกณฑ์ที่กำหนดขึ้น การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามเกณฑ์เหล่านี้ เป็นเพียงการแบ่งในเชิงทฤษฎีเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น แต่ในทางปฏิบัติแล้วการดำเนินการของเครือข่ายอาจซ้อนทับกันอยู่ในหลายเกณฑ์และสมาชิกของเครือข่ายประกอบด้วยกลุ่มบุคคลหลากหลายวิชาชีพก็ได้ เช่นเดียวกันกับเครือข่ายของกลุ่มเพื่อน “อ” ที่ประกอบด้วยบุคคลจากหลากหลายอาชีพ และหลายสถานะ เช่นบางคนบางกลุ่มก็เป็นผู้ติดเชื้อเอดส์ ในขณะที่บางคนบางกลุ่มก็เป็นผู้ที่ทำงานอยู่ในแวดวงเอดส์หรือสนใจปัญหาเอดส์ รวมทั้งลักษณะของเครือข่ายเพื่อน “อ” ที่มีอยู่ในปัจจุบันก็มาจากการติดต่อหรือเชื่อมโยงทั้งระหว่างบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่มและกลุ่มกับเครือข่ายของกลุ่มเป็นต้น

วงจรชีวิตของเครือข่าย

ในมิติของวงจรชีวิตนั้น เครือข่ายเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตที่มีช่วงเวลาของการเกิด การเจริญเติบโต ความรุ่งเรืองและความเสื่อมถอย เป็นวงจรสืบเนื่องกันไป ความแตกต่างระหว่างเครือข่ายกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ก็คือแม้เครือข่ายจะผ่านช่วงเวลาแห่งความรุ่งเรืองเข้าสู่ช่วงเวลาแห่งความเสื่อมถอยแต่ถ้าเครือข่ายสามารถปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตัวเองได้อย่างเหมาะสมแล้ว เครือข่ายนั้นก็สามารถเจริญเติบโตและดำรงอยู่ได้ต่อไปอีก ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญก็คือความสามารถในการค้นหาสาเหตุแห่งความเสื่อมถอยและความสามารถในการปรับปรุงแก้ไขจุดอ่อน สร้างจุดแข็งของเครือข่ายนั่นเอง การกำหนดยุทธศาสตร์การทำงานของแต่ละเครือข่ายควรพิจารณาวงจรชีวิตของเครือข่ายในปัจจุบันด้วยว่าเครือข่ายนั้นอยู่ในช่วงระยะใดของวงจรชีวิต (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์: 2543)

1. ระยะก่อตัว - ช่วงนี้เป็นระยะเริ่มต้นของเครือข่าย เริ่มจากการมีแกนนำเป็นผู้ริเริ่มเครือข่าย ซึ่งแกนนำอาจเป็นได้ทั้งบุคคลหรือกลุ่มบุคคล แกนนำเหล่านี้จะกำหนดประเด็นที่ตนเองสนใจและต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการและเป็นผู้จุดประกายให้บุคคลอื่นๆ เริ่มรับรู้ในปัญหาร่วมกัน จนเกิดความตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องรวมตัวกันเป็นเครือข่าย แต่สมาชิกยังมีจำนวนน้อย และจำกัดเฉพาะคนเพียงบางกลุ่มหรือบางพื้นที่เท่านั้น

วัตถุประสงค์ของเครือข่ายอาจยังไม่ชัดเจนในช่วงระยะแรกนี้ ระบบบริหารภายในเครือข่ายมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ อีกทั้งบุคคลภายนอกเครือข่ายส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักเครือข่ายเพราะข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเครือข่ายยังไม่เผยแพร่ออกไปในวงกว้าง จึงเป็นที่รู้จักเพียงในวงแคบเฉพาะกลุ่มเท่านั้น ดังนั้นจึงอาจมีบางเครือข่ายที่ปิดตัวลงไปในช่วงนี้ เพราะไม่สามารถก่อตัวได้สำเร็จ

2. ระยะขยายตัว - เครือข่ายที่สามารถประคองตัวให้ผ่านระยะแรกเข้าสู่ระยะที่สองได้ก็จะผ่านเข้าสู่ระยะขยายตัว โดยที่แนวคิดเกี่ยวกับการดำเนินการของเครือข่ายเริ่มชัดเจนมากขึ้น เครือข่ายเริ่มมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจน เป้าหมายและรูปแบบการทำงานที่ชัดเจนนี้ดึงดูดให้คนที่สนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายเพิ่มมากขึ้น ส่งผลทำให้เครือข่ายเริ่มเกิดการขยายตัวในเชิงปริมาณ และแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจนส่งผลทำให้เครือข่ายดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง สมาชิกรู้สึกว่าคุณเองได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเครือข่าย ได้ผลประโยชน์โดยตรงที่เป็นรูปธรรมทำให้สมาชิกเริ่มเกิดการเชื่อมโยงตัวเข้ากับเครือข่าย ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เครือข่ายพัฒนาสู่ระยะต่อไปอยู่ที่ภาวะผู้นำ ความเป็นประโยชน์ และความต่อเนื่องของกิจกรรมตลอดจนการจัดระบบบริหารภายใน นอกจากนี้การดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์แก่สมาชิกอย่างต่อเนื่องนั้น ทำให้สมาชิกเกิดการมีส่วนร่วมและเชื่อมสัมพันธ์กับเครือข่ายมากขึ้น
3. ระยะรุ่งเรือง - ระยะนี้อาจแบ่งได้เป็น 3 ช่วงย่อยๆ ได้แก่ ระยะรุ่งเรืองช่วงต้น ระยะรุ่งเรืองช่วงเสถียรและระยะรุ่งเรืองช่วงถดถอย โดยระยะเวลาในแต่ละช่วงจะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการเครือข่าย บางเครือข่ายอาจอยู่ในระยะรุ่งเรืองช่วงต้นยาวนานหลายปีในขณะที่บางเครือข่ายอาจอยู่ในช่วงนี้เพียงไม่กี่ปีแล้วเข้าสู่ระยะถดถอยอย่างรวดเร็วก็ได้
4. ระยะถดถอย - ความถดถอยของเครือข่ายส่วนหนึ่งเกิดจากการที่เป้าหมายของเครือข่ายนั้นได้บรรลุผลแล้วทำให้มีการเตรียมตัวสลายเครือข่าย แต่อีกส่วนหนึ่งก็เกิดจากที่เครือข่ายนั้นไม่มีพลังเพียงพอที่จะดึงดูดสมาชิกให้อยู่ร่วมต่อไปได้ ความถดถอยของเครือข่ายนั้นสังเกตได้จากการที่จำนวนสมาชิกลดลงอย่างต่อเนื่อง สมาชิกที่เหลืออยู่ก็ไม่ค่อยตื่นตัว (Active) ในการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมกับเครือข่ายส่งผลทำให้เกิดทุนสนับสนุนการทำงานทั้งจากภายในและภายนอกเครือข่ายลดลง กิจกรรมของเครือข่ายก็เริ่มลดน้อย

ลงจนไม่มีกิจกรรมเลย นอกจากนี้ยังอาจเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสมาชิกทำให้ความเข้มแข็งของเครือข่ายลดลงซึ่งนำไปสู่การแตกแยกและการสิ้นสุดของเครือข่ายได้

5. ระยะเวลาฟื้นตัว - การพยายามฟื้นเครือข่ายหลังจากที่เข้าสู่ระยะถดถอยแล้วอาจพอกระทำได้ แต่การฟื้นตัวนั้นกระทำได้นานข้างยาก เพราะสมาชิกของเครือข่ายต่างกระจัดกระจายออกไปและต่างไม่สนใจร่วมมือกับเครือข่ายอีก หลังจากที่ตนเองได้รับการตอบสนองความต้องการเรียบร้อยแล้ว แนวทางในการรื้อฟื้นเครือข่ายนั้นแทบจะไม่แตกต่างอะไรจากการพยายามสร้างเครือข่ายขึ้นใหม่ ซึ่งเริ่มด้วยการทบทวนวัตถุประสงค์และการกำหนดเป้าหมายของเครือข่ายใหม่ เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวร่วมพันธมิตรกลุ่มใหม่ๆ นอกจากสมาชิกเดิมที่เคยมีอยู่ด้วย

ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย

ในกระบวนการส่งเสริมการสร้างเครือข่าย มิใช่เพียงการส่งเสริม จัดตั้ง หรือเกิดการรวมตัวเป็นเครือข่าย สิ่งที่ต้องคิดควบคู่ไปกับการสร้างเครือข่ายก็คือ จะพัฒนาเครือข่ายให้เข้มแข็งเพื่อนำไปสู่การสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร

Scheuing; Eberhed E. (อ้างถึงใน นฤมล นิราทร: 2543) อธิบายว่า ความสำเร็จของการทำงานแบบเครือข่ายไม่ได้ตัดสินกันเพียงการสามารถหาเครือข่ายเท่านั้น แต่ต้องมองให้ไกลไปถึงผลสำเร็จของงานจากองค์กรเครือข่ายด้วย สิ่งสำคัญต่อความสำเร็จในการทำงานเครือข่ายได้แก่

1. การมีพันธะสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกัน นอกจากจะหมายถึงการมีอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นแล้ว ยังหมายถึงการมีมิตรภาพที่ใกล้ชิดมีสายสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย การสร้างมิตรภาพและสายสัมพันธ์มิใช่สิ่งที่จะสร้างได้ข้ามคืน แต่หมายถึงการผ่านกระบวนการการทำงาน ความสำเร็จ ความล้มเหลวร่วมกัน และร่วมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ
2. การพัฒนาอยู่ตลอดเวลา (Continuous Improvement) เครือข่ายการทำงานจะมีประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพ ก็ต่อเมื่อแต่ละองค์กรที่มาร่วมเป็นเครือข่ายมีการปรับปรุงพัฒนาอยู่ตลอดเวลา

3. การรักษาพันธกรณีระยะยาว การสร้างพันธกรณีระยะยาวมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดกับองค์ประกอบแรก เพราะการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอต้องการข้อผูกพันระยะยาวและเป็นธรรมชาติที่ว่าองค์กรเครือข่ายที่มีพันธกรณีร่วมกัน มีความผูกพันกันในระยะยาวและได้รับประโยชน์ร่วมกันเท่านั้นที่จะอยู่ในสภาพที่จะสามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากรตลอดจนร่วมกันทำงานและสร้างผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างเครือข่ายการทำงาน
4. การเสริมพลังการทำงาน - หมายถึงการสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายได้มีโอกาสแสดงความสามารถตลอดจนพิจารณาของตนในสถานการณ์ต่างๆ ร่วมคิดร่วมแก้ปัญหาต่างๆ เช่น การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์ ขณะเดียวกันก็ต้องมีการเสริมทักษะการสร้างเครือข่ายให้ผู้ปฏิบัติงานและสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยวิชาการต่างๆ ด้วย
5. การมีค่านิยมร่วมกัน - เนื่องจากค่านิยมเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม ในการทำงาน การทำงานแบบเครือข่ายจะประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง หากองค์กรเครือข่ายมีค่านิยมร่วมกัน นอกจากนี้ยังควรต้องมีค่านิยมการทำงานร่วมกันแบบเป็นทีมแม้แต่ละองค์กรย่อยที่ประกอบรวมกันเป็นเครือข่ายจะมีความชำนาญแตกต่างกัน แต่เครือข่ายยังคงมีเป้าหมายร่วมกัน
6. ภาวะผู้นำ - หมายถึงการสร้างวิสัยทัศน์ในเชิงกลยุทธ์ รวมทั้งชักจูงโน้มน้าวใจให้ผู้อื่นเห็นความสำคัญต่อสิ่งที่จะต้องทำร่วมกัน และยังรวมถึงการจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นต่อการทำงานเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่าย

จากการสำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย จะเห็นได้ว่ามีทั้งปัจจัยเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเครือข่าย แต่ปัจจัยร่วมที่สำคัญของการทำงานเป็นเครือข่าย ก็คือการสื่อสารเพื่อให้เกิดความเข้าใจพื้นฐานถึงวัตถุประสงค์และแนวทางในการดำเนินงานของเครือข่ายให้แก่สมาชิกทุกคนในเครือข่ายอันจะก่อให้เกิดความเข้าใจไปในแนวทางเดียวกันซึ่งจะมีผลกระทบโดยตรงทั้งผลกระทบในเชิงบวกและลบต่อการดำเนินงานของเครือข่าย

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการสื่อสาร

การที่มนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มนั้นจำเป็นที่จะต้องใช้ “การสื่อสาร” มาเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงบุคคลในกลุ่มเข้าด้วยกัน ซึ่งวัตถุประสงค์หลักของการวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสารก็คือต้องการระบุถึงโครงการการสื่อสารและรูปแบบการไหลของข้อมูลข่าวสาร เพื่อให้เข้าใจถึงภาพรวมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในกลุ่ม โดยมีผู้ให้ความหมายของ “เครือข่ายการสื่อสาร” ไว้หลากหลายดังต่อไปนี้

ดิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์ (2526:47) (อ้างถึงในจารุณี พัทธพิมานสกุล: 2542) กล่าวว่าเครือข่ายการสื่อสาร หมายถึง ระบบการแพร่กระจายข้อมูลข่าวสาร ในบรรดาสมาชิกของกลุ่ม ซึ่งมีทั้งเครือข่ายแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

Rogers (1986:203) (อ้างถึงในจารุณี พัทธพิมานสกุล: 2542) กล่าวว่าเครือข่ายการสื่อสารเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลซึ่งเชื่อมโยงกันโดยรูปแบบการไหลของข่าวสาร

นอกจากนั้น Rogers และ Kincaid (1981:42) (อ้างถึงในจารุณี พัทธพิมานสกุล: 2542) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการวิเคราะห์เครือข่ายทางการสื่อสารว่า คือวิธีการศึกษาเพื่อระบุถึงโครงสร้างการสื่อสารในระบบโดยการวิเคราะห์การไหลของข้อมูลข่าวสาร ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นหน่วยในการวิเคราะห์

นอกจากนี้ Harold J. Leavitt (อ้างถึงในจารุณี พัทธพิมานสกุล: 2542) ได้ทดลองทำการวิจัยในเรื่องของเครือข่ายการสื่อสารโดยใช้แบบของการสื่อสารหลายแบบ พบว่า การสื่อสารแยกออกได้เป็น 2 แบบคือแบบที่มีศูนย์กลางกับแบบกระจายอำนาจ

1. การสื่อสารแบบมีศูนย์กลาง (Centralized Communication) เป็นการสื่อสารที่มีใครคนใดคนหนึ่งเป็นศูนย์กลางหรือทางผ่านโดยที่สมาชิกคนอื่นๆ ไม่มีการติดต่อกันโดยตรง ต้องผ่านคนกลาง
2. การสื่อสารแบบกระจายอำนาจ (Decentralized Communication) เป็นการสื่อสารที่สมาชิกในกลุ่มติดต่อกันโดยอิสระ ไม่มีใครตัดสินใจคนเดียวแต่ร่วมกันคิด ร่วมกันแก้

ปัญหา เป็นวิธีที่ใช้ได้ตรงกับกระบวนการกลุ่มมาก เพราะทุกคนมีปฏิสัมพันธ์กัน (interaction) ผลที่ออกมาจะได้ทั้งผลผลิต (product) และกระบวนการ (process) ของกลุ่ม

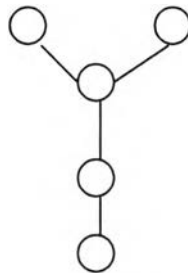
1. การสื่อสารแบบมีศูนย์กลาง (Centralized Communication)

1.1. เครือข่ายการสื่อสารแบบลูกโซ่ (Chain Network) ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกแต่ละคน จะติดต่อไปยังสมาชิกคนอื่นที่อยู่ถัดไปเท่านั้น เนื่องจากมีข้อจำกัดในแง่การประสานงาน และการติดต่อระหว่างสมาชิกในกลุ่ม

เครือข่ายการสื่อสารแบบลูกโซ่

1.2. เครือข่ายการสื่อสารแบบตัววาย (Y Network) ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกที่อยู่ตรงกลางเพียง 2 คนจะทำหน้าที่ประสานงานและส่งข้อมูลที่ได้รับจากสมาชิกคนอื่นๆ ที่อยู่รอบนอก การสื่อสารแบบนี้มีความเหมาะสมกว่าแบบลูกโซ่ในแง่ที่ทำให้งานสำเร็จได้ดีกว่าเพราะข้อมูลสามารถผ่านทิศทางต่างๆ ได้มากกว่าแทนที่จะอาศัยคนที่อยู่ถัดไปเท่านั้น โดยปกติบุคคลที่อยู่ตรงกลางสักคนหรือ 2 คนเท่านั้นที่มีความพอใจต่อรูปแบบการสื่อสารแบบนี้แต่ส่วนที่เหลือของกลุ่มหรือผู้ที่อยู่รอบนอกมีความพอใจต่ำ รูปแบบของข่ายการสื่อสารแบบตัวยายนี้นักจะเกิดขึ้นในกลุ่มที่มีสมาชิกเพียง 1 คนหรือ 2 คนเท่านั้นเต็มใจที่จะรับทำงานและรับผิดชอบต่อผลสำเร็จของงานในขณะที่ส่วนที่เหลือของกลุ่มไม่ยอมรับรับผิดชอบ

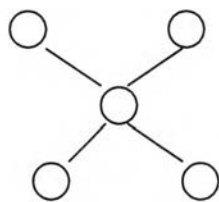

เครือข่ายการสื่อสารแบบตัววาย

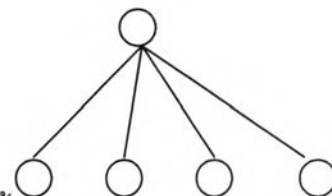
1.3. เครือข่ายการสื่อสารแบบวงล้อ (Wheel Network) ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกคนหนึ่งเป็นผู้รับข่าวจากสมาชิกคนใดคนหนึ่งแล้วส่งข่าวนั้นไปยังสมาชิกคนอื่นๆ บุคคลที่อยู่ตรง

กลางของกลุ่มจะเป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงและเป็นผู้นำของกลุ่มเพราะเป็นผู้เดียวที่รับผิดชอบผลสำเร็จของงาน

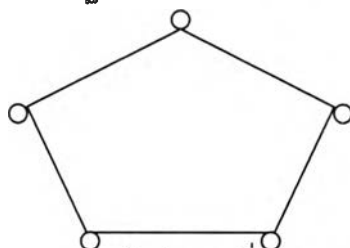

เครือข่ายการสื่อสารแบบวงล้อ

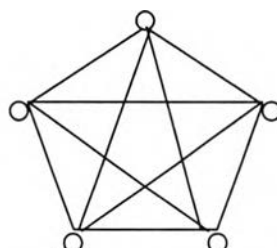
2. การสื่อสารแบบกระจายอำนาจ (Decentralized Network)

2.1. เครือข่ายการสื่อสารแบบวงกลม (Circle Network) ได้แก่เครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกในกลุ่มทุกคนสามารถติดต่อกับสมาชิกที่อยู่ถัดจากตนทั้งสองข้าง สถานะของทุกคนมีความเท่าเทียมกันและทุกคนมีความพอใจ อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องความรับผิดชอบก็จะเกิดขึ้นเพราะจะหาคนรับผิดชอบไม่ได้เพราะแต่ละคนมีฐานะเท่าเทียมกันจะหาใครมาเป็นศูนย์รวมของกลุ่มไม่ได้

เครือข่ายการสื่อสารแบบวงกลม

2.2. เครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง (All channel Network) ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกทุกคนสามารถติดต่อกับสมาชิกคนอื่นๆ ได้โดยตรงไม่ต้องผ่านสมาชิกคนอื่นๆ ทั้งในการรับข่าวและส่งข่าว อาจถือได้ว่าเป็นเครือข่ายการติดต่อที่สมบูรณ์ที่สุดเพราะไม่มีข้อจำกัดการสื่อสารของสมาชิกโดยเครือข่ายนี้จะเปิดโอกาสให้มีปฏิกริยาย้อนกลับสูงที่สุด

เครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง

Shaw (อ้างถึงใน ยูล เบ็ญจรงค์กิจ: 2534) (อ้างถึงในจารุณี พชรพิมานสกุล: 2542) ทำการสรุปผลงานวิจัยในเรื่องของเครือข่ายการสื่อสารไว้ในประเด็นสำคัญดังนี้

1. เครือข่ายแบบรวมอำนาจสู่ส่วนกลาง จะก่อให้เกิดผู้นำเพียงคนเดียว และเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าแบบกระจายอำนาจ เพราะคนกลางในโครงสร้างจะได้รับข่าวสารเกี่ยวกับปัญหามากกว่าสมาชิกคนอื่นๆ ทำให้เขาเป็นผู้ควบคุมความสำเร็จในการทำงานของกลุ่ม เพราะเขาอยู่ในตำแหน่งตัวเชื่อมการสื่อสารที่สำคัญ

2. โครงสร้างการสื่อสารแบบกระจายอำนาจ มีประสิทธิภาพมากกว่าในการแก้ปัญหาที่สลับซับซ้อน แต่โครงสร้างการสื่อสารแบบรวมอำนาจมีประสิทธิภาพมากกว่าในการแก้ปัญหาต่างๆ ในการทำงานง่ายๆ ใช้ข้อมูลข่าวสารจำนวนน้อยในงานที่ต้องการข้อมูลเพียงประการเดียว เครือข่ายแบบรวมอำนาจจะทำงานโดยก่อให้เกิดข้อผิดพลาดน้อย และสำเร็จเร็วกว่าแบบขยายอำนาจ เพราะการติดต่อสื่อสารแบบนี้เป็นการติดต่อทางเดียว ที่ถูกครอบงำโดยผู้นำเพียงคนเดียวความเป็นระเบียบถูกกำหนดขึ้นเพื่อไม่ให้มีข่าวสารมาก ส่วนการติดต่อสื่อสารแบบวงกลม สมาชิกของกลุ่มจะติดต่อกับบุคคล 2 คนได้ จึงใช้เวลามากกว่า แต่ในงานที่ต้องใช้ข้อมูลร่วมกันและต้องมีการปฏิบัติด้วยนั้น โครงสร้างการสื่อสารแบบกระจายอำนาจจะทำงานได้รวดเร็วและมีข้อผิดพลาดน้อยกว่าแบบรวมอำนาจ

3. สภาวะข่าวสารท่วมท้นมักจะเกิดขึ้นในเครือข่ายการสื่อสารแบบรวมอำนาจ เพราะข่าวสารและการตัดสินใจจะไปรวมอยู่ที่จุดศูนย์กลางของเครือข่าย ทำให้ผู้นำของโครงสร้างในการสื่อสารแบบนี้อยู่ในสภาวะข่าวสารท่วมท้นได้ ส่วนเครือข่ายการสื่อสารแบบกระจายอำนาจนั้นทุกคนต้องใช้ข้อมูลร่วมกัน ต้องเป็นผู้ตัดสินใจและเป็นผู้นำ จึงไม่ค่อยจะเกิดสภาวะข่าวสารท่วมท้น

นอกเหนือจากรูปแบบการไหลของข่าวสารภายในกลุ่มแล้ว ยังมีเรื่องของความแตกต่างของบทบาทของบุคคลในเครือข่ายการสื่อสารที่เป็นส่วนหนึ่งในการวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสาร โดย Monge (1987) (อ้างถึงในจารุณี พชรพิมานสกุล: 2542) ได้แบ่งบทบาทของคนในกลุ่มดังนี้

- Membership คือกลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิกในกลุ่มและพวกของเครือข่าย
- Liaison role คือปัจเจกบุคคลที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มหนึ่งไปยังอีกกลุ่มหนึ่ง
- Star role คือปัจเจกบุคคลซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับคนอื่นๆ เป็นจำนวนมาก
- Isolate role คือปัจเจกบุคคลที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่นๆ น้อยมากและจะไม่เผยแพร่ต่อ

- Boundary – spanning role คือปัจเจกบุคคลที่ติดต่อระหว่างกลุ่มตัวเองกับกลุ่มภายนอกสังคม เพื่อนำสิ่งต่างๆ ภายนอกสังคมเข้ามาเผยแพร่ในสังคมของตน

จากลักษณะแนวคิดเรื่องเครือข่ายการสื่อสารดังกล่าว จึงนำมาสู่ปัญหาของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้โดยจะพิจารณาถึง

1. ลักษณะการสื่อสารของเครือข่ายเพื่อน “อ” เป็นอย่างไรและมีช่องทางการสื่อสารในการพัฒนาเครือข่ายอย่างไร
2. เอกลักษณะเพื่อน “อ” ในมุมมองของกลุ่มเพื่อน “อ” และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเช่น เจ้าหน้าที่ให้คำปรึกษา (counselor) และเจ้าหน้าที่สังคมสงเคราะห์เป็นอย่างไร
3. ปัจจัยใดบ้างที่มีผลต่อพัฒนาการของเครือข่ายเพื่อน “อ”

จากแนวคิดทฤษฎีที่ได้ระบุไว้ข้างต้นพอจะสรุปได้ว่าในการศึกษาเรื่อง “การสื่อสารและเครือข่ายของกลุ่มเพื่อน อ.” จะใช้แนวคิดเรื่องกระบวนการการเคลื่อนของสังคมและขบวนการทางสังคมมาพิจารณาถึงการเคลื่อนของกลุ่มนี้ว่ามีลักษณะอย่างไร คนกลุ่มนี้ต้องการให้เกิดอะไรขึ้นในสังคม เช่นเดียวกับการที่นำแนวคิด/ทฤษฎีสัญญาวิทยาและเอกลักษณะมาเป็นกรอบพิจารณาในเรื่องของการที่กลุ่มนี้มีการนำตัวอักษรและสีมาใช้ซึ่งน่าจะมีความหมายนัยยะอะไรบางอย่างที่กลุ่มต้องการสื่อต่อสังคม ต้องการให้สังคมรับรู้ในเรื่องอะไร และในขณะที่กลุ่มเฉพาะกิจกลุ่มนี้ประกอบด้วยบุคคลและแนวร่วมจากหลายสถานะ หลายสถานะที่ แต่คนกลุ่มนี้ก็สามารถรวมตัวกันได้ในการเคลื่อนไหวแต่ละครั้งซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจว่าสมาชิกเหล่านี้มีวิธีพูดคุยกันอย่างไร จะเป็นไปตามลักษณะที่กำหนดไว้ในทฤษฎีเครือข่ายการสื่อสารหรือไม่ และถ้าเป็น เป็นในลักษณะใด